

İslam Hukuku Açısından Menfaat ve Menfaat İçerikli Bazı Tasarruflar *

Yunus ARAZ**

ÖZ

Bu çalışmada erken dönemden itibaren fukahânın gündeminde önemli bir yer edinen menfaatin mal sayılıp sayılmaması ve buna bağlı olarak hukukî işlemlere konu olup olmayacağı incelenecektir. Menfaatin hukukî konumu üzerinde ciddi tartışmalar ve görüş farklılıkları oluşmuş ve bu farklılıklar başta menfaat içerikli akitlerde temel olarak ele alınan icâre akdi olmak üzere birçok hukukî tasarrufta etkisini göstermiştir. Bu çalışmamızda öncelikle fıkıh açısından menfaatin tanımı ve nelerin menfaat sayılabileceği, menfaatin mal sayılıp sayılmadığı ile ilgili tartışmalar ve menfaat içerikli bazı tasarruflar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Menfaat, Mal, İcare, Rehin, Vasiyet, Vakıf,

ABSTRACT

The Benefit in Islamic Law and Some Savings Including Benefit

In this matter, we will discuss whether benefit that it is important place in fuqaha is a commodity or not and in this context whether it is engaged with legal process or not. Benefit in legal process has serious ideas of dilemma and debate and all that situation is sensed in lots of legal savings that especially on rental contract which is based on handled in benefit context. This article aims to search firstly definition of benefit, what it comes into being, discussions on whether it is commodity or not and savings engaged with benefit based.

Keywords: Islamic law, benefit, commodity, Rent, Mortgage, Bequest, Mortmain (Waqf).

* Bu makale tarafımızdan hazırlanan "İslam Hukukunda Menfaatin Tazmini" isimli Doktora tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı.

Giriş

İnsanların birbirleriyle olan muamelelerinde uymaları gereken kurallar gerek Kur'ân'da gerekse sünnette, genel ilkeler ve özel hükümler bağlamında bildirilmiştir. İslam âlimleri de bu iki temel kaynaktan yer alan ana ilkeler doğrultusunda, meydana gelen yeni olaylarla ilgili hükümlere ulaşmak için çaba sarf etmişlerdir. İslam hukukçularının fıkıhın oluşum sürecinden itibaren üzerinde durdukları ve farklı hükümlere ulaştıkları konulardan biri de menfaatin hukukî konumudur. Daha çok gasp ve itlaf durumunda tazminat konuları işlenirken menfaat konusuna değinilmekte ve burada menfaat ile ilgili teorik bilgiler verilmektedir. Menfaatin mal sayılıp sayılmaması ve buna bağlı olarak hukukî işlemlere konu olup olmayacağı üzerinde ciddi tartışmalar ve görüş farklılıkları oluşmuştur. Menfaatle ilgili bu teorik farklılıklar, doğrudan menfaati konu edinen hukukî tasarruflarda etkisini göstermiştir. Başta icare akdi, menfaatin rehni, vasiyeti, mehir olması, zekâtı vb. konularda bu ayırım görülmekte ve ihtilaflar varlığını devam ettirmektedir.

I. Menfaatin Tanımı

A. Sözlük Anlamı

Menfaat kelimesi Arapça n-f-a (نفع) kökünden türemiş bir isimdir. Fiil olarak, ' faydalı olmak, yaramak, kâr etmek' gibi manalara gelir. Menfaat sözlüklerde zararın zıddı olarak geçmektedir.¹

Çoğulu menâfi' (منافع) olarak gelen menfaat, vezn ve mana olarak maslahatla eş anlamlı bir kelimedir. Menfaatin zıddı mazarrat (zarar), maslahatın zıddı mefsedettir.² Mecelle'de 'Def'i mefâsid celb-i menâfi'den evlâdır'³ şeklinde geçen maddede menfaat, mefsedetın karşıtı olarak da geçmekte ve genel anlamda faydayı ifade etmektedir.⁴ Menfaat, hukuk sözlüğünde ise "yarar, çıkar, kâr" anlamında kullanılmaktadır.⁵ Kısaca sözlük anlamı olarak menfaat, herhangi bir şeyden faydalanılarak elde edilen maddî ve manevî bütün yararlar için kullanılır.⁶

- 1 Kur'ân'da menfaat ve zarar birlikte geçmektedir. Furkan Suresi üçüncü ayette "... وَلَا يَلْمُوكُنْ لِأَنْفُسِهِمْ صَرًّا وَلَا نُفْعًا..." "...kendilerine fayda ve zararları dokunmayan..." buyrulmaktadır. Menfaatin tanımı ile ilgili bkz. İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (711/1311), *Lisânul Arap*, Dârü Sadır, Beyrut t.y., VIII. s. 358; Feyyûmî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî (770/1368), *el-Misbâhü'l-münir: Mu'cemu Arabî Arabî*, Mektebetu Lübnan [Librairie du Liban], Beyrut 1987, s. 236; Zebîdî, Ebû'l-Fez Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (1205/1791), *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs I-XL*, (tahkik: Abdüsettar Ahmed Ferrac), Vizaretü'l-İrşad ve'l-Enba, Kuveyt 1965, XXII. s.268; Firûzâbâdî, Ebû't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakûb b. Muhammed (817/1415), *el-Kâmûsü'l-muhît (8. Baskı)*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005, s. 767; İmâre, Muhammed, *Kâmûsü'l-mustalahâtü'l-iktisâdiyye fi'l-hadâretü'l-İslâmiyye*, Dârü's-Şürûk, Beyrut 1993, s. 598;
- 2 Belgiti, Mevlây Abdüsselam Alevî, *el-Akd ale'l-menâfi' ve ahkâmuhü fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dârü İbn Hazm, Beyrut 2011, s. 74; Hacak, Hasan, "Menfaat", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX. s.131.
- 3 Madde 30.
- 4 Hacak, "Menfaat", *DİA*, XXIX. s.131.
- 5 Yılmaz, Ejder, *Hukuk Sözlüğü*, 4. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1992, s. 578.
- 6 Ali Hafif, *Buhûs ve makâlât fi't-teşri'i'l-İslâmî*, Darü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 2010, s. 179.

B. Istilâhî Anlamı

Menfaat kelimesinin kök ve türevleri Kur'ân'da çokça geçmektedir. Bu ayetlerde genelde ahiret hayatında insana faydalı olacak durumlardan, af ve mağfiretten, imanın faydasından ve küfrün fayda vermeyeceğinden bahsedilmektedir.⁷ Bir kısım ayetlerde ise dünya hayatında fayda ve menfaat elde edilecek durumlar bildirilmiştir.⁸

Genel olarak menfaatin ya da faydanın geçtiği ayetler incelendiğinde bu faydaların genellikle dinî faydalar olduğu, bir kısım ayetlerde ise dünyevî faydaların bildirildiği görülmektedir. Dünyevî faydadan bahseden ayetlerde bazen maddî fayda bazen de sevinç, mutluluk gibi manevî/hissî faydalar ifade edilmiştir. Ayetlerin bir kısmında n-f-a (نفع) fiili ve türevleri zararın zıddı olarak,⁹ bir kısmında günahın karşılığı olarak geçmekte,¹⁰ bir kısmında ise mutlak olarak zikredilmektedir. Mutlak olarak geçtiği bu yerlerde de yine dinî ve dünyevî faydalardan bahsedilmektedir.¹¹ Bu ayetlerde Allah'ın yarattığı varlıkların, insanlara birçok menfaatlerinin olduğu belirtilerek menfaatin, malların tabiatında var olduğundan ve insanların bu malları kullanmasıyla menfaatlerini elde edebileceklerinden bahsedilmektedir. Hatta bu menfaatlerin ne şekilde elde edilebileceği de bildirilmektedir.

Kezâ hadislerde de aynı kökten türeyen kelimelerin geçtiği birçok rivayet bulunmaktadır ve ayetlerde geçtiği gibi menfaat ve fayda farklı yönleriyle ele alınmaktadır. Birçok hadiste menfaat, Rasulullah'a hangi amelin daha faydalı olduğu sorusuna cevap mahiyetinde geçmekte, bazı hadislerde de dünya ve ahirette fayda sağlayacak veya sağlamayacak olan durumlar için kullanılmaktadır.¹²

7 Bkz. 2. Bakara, 123; 5. Maide, 119; 6. En'am, 71; 10. Yunus, 98; 20. Tâ hâ, 109; 26. Şu'arâ, 88; 34. Sebe', 23; 60. Mümtetine, 3. vb. ayetler detay için bakınız: *El-Mu'cemü'l-müfhehs li'l-Kur'âni'l-Kerim = Kur'ân fihristi: kelime-konu*, İFAV, İstanbul t.y., n-f-a (نفع) maddesi, s. 180-181.

8 Bkz. 2. Bakara, 164, 219; 4. Nisa, 11; 13. Ra'd, 16-17; 16. Nahl, 5; 22. Hac, 33; 23. Mü'minun, 21; 26. Şu'arâ, 73. vb.

9 Bkz. 2. Bakara, 102; 5. Maide, 76; 7. Araf, 188; 48. Feth, 11. vb. Bu ayetlerde genelde dini bir fayda ve zarardan bahsedilmektedir.

10 Örneğin 2. Bakara, 219. ayette "Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah (كُفْرٌ) ve insanlar için bir takım faydalar (مَنَافِعٌ) vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür" buyrulurken menfaat (fayda) günaha karşılık olarak kullanılmıştır.

11 Dünyevî faydalardan bahseden ayetlerin bazıları şunlardır: "وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا بَفءٌ وَمَنَافِعٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ" "Hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için ısıtıcı (şeyler) ve birçok faydalar (menfaatler) vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz." 16. Nahl, 5.

"وَلَيْسَ فِيهَا مَنَافِعٌ وَمَشَارِبٌ أَقْلًا يَشْكُرُونَ" "Bu hayvanlarda onlar için nice menfaatler ve içilecek sütler vardır. Hâla şükretmezler mi?" 36. Yasin, 73. "اللّٰهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَنْعَامَ لِيُرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعٌ وَلِتَبْتَغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِي صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا "Allah, kimine binesiniz, kimini yiyesiniz diye sizin için hayvanları yaratandır. Onlarda sizin için daha nice faydalar (menfaatler) vardır. Gönüllerinizdeki bir arzuya, onlara binerek ulaşırsınız. Onların ve gemilerin üstünde taşınırsınız" Bu üç ayette menfaat maddi olarak elde edilen yararlardan ayrı olarak ele alınmıştır." 40. Mü'min, 79-80. "... وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعٌ لِلنَّاسِ ... " "Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar (menfaatler) vardır." 57. Hadid, 25.

12 kökünden türeyen kelimelerin geçtiği hadisler için bakınız. Wensinck, Arent Jean, *el-Mu'cemü'l-müfhehs li-elfâzi'l-hadisî'n-nebevî = Concordance et indices de la tradition musulmane I-VII*, E. J. Brill, Leiden 1936, VII. s. 511-515.

Ayet ve hadislerde görüldüğü kadarıyla, insanların şer'i sınırlar dâhilinde, eşyanın menfaatlerinden faydalanmalarına izin verilmiştir. Menfaatlerin eşyaların özünde olduğu ve insanların onları işleterek elde edebilecekleri bildirilmektedir.

Klasik İslam hukuku kaynaklarında menfaat ayrı bir başlık altında incelenmemiş, daha çok icâre, gasp, karz, itlaf vb. bölümler içerisinde ele alınmıştır. Dolayısıyla klasik kaynaklarda menfaat ile ilgili tam bir tarif bulabilmek oldukça zordur. Fakat bu kaynaklarda her ne kadar menfaat tanımlanmamış olsa da özellikle menfaatin tazmini durumlarına dair verilen bilgiler, menfaatin tanımını yapma konusunda sonraki dönemler için temel teşkil etmiştir. Bu bağlamda İslam hukuku kaynaklarında menfaat ile ilgili bazı bilgilere yer vereceğiz.

Serahsî (483-1090), gasp konusundan bahsederken, menfaatin anbean var olduğunu, iki vakitte varlığını devam ettirmediğini, sürekli var olmayıp, araz olduğunu, var olur olmaz ortadan kaybolduğunu belirtir. Bu bağlamda menfaati, 'menfaat ayna bağlı olarak varlık bulan bir arazdır, ayn ise arazın kendisine bağlı olduğu cevherdir' şeklinde tanımlar.¹³ Dolayısıyla burada menfaat, sadece aylardan elde edilen arazî faydalarla sınırlandırılmaktadır.

Bazı Şâfiî kaynaklarda menfaat, ayndan elde edilen hissi (arazî) veya aynî her türlü fayda şeklinde tarif edilmiştir.¹⁴ Yani menfaat örneğin bir hayvanın yünü, sütü gibi aynî veya hayvana binmek gibi arazî bir fayda anlamına gelir. Fakat birçok Şâfiî kaynakta menfaat kelimesinin sadece arazî faydalar için kullanılmakta olduğu görülmektedir. Şâfiî âlimi Zencânî (656/1258), İmam Şâfiî'nin aylardan elde edilen menfaatleri mahiyet olarak var olan ayn seviyesinde gördüğünü, aslı itibarıyla ayların heyet olarak var olduğu, kendisinden istifadenin mümkün olduğu durumlarda onlardan elde edilmek istenen arazların da meydana geleceğini söyler. Devamında şöyle der: 'Ev, çatısıyla sıcak ve soğuktan korunmaya hazırdır, duvarlarıyla gaspçılar ve hırsızlardan korur, tabanıyla yerden korur. Dolayısıyla bütün ayların kendilerini diğerlerinden ayıran heyetleri vardır. Bunlarla elde edilmek istenen amaca ulaşılır. Bunlar (heyetler) menfaatlerdir. Bu heyetler arazdır ve bütün arazlar gibi var olur ve yok olurlar.'¹⁵ Zerkeşî (794/1392) de menfaati tanımlarken aynı şekilde evin oturmaya elverişli olması gibi ayların kendisinden istifadeye hazır olma hali olarak açıklar.¹⁶

13 Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl (483/1090), *el-Mebsût (Mebûsât) I-XXX*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1979, XI. s. 80.

14 Şîrvânî, Abdülhamid el-Abbadi İbn Kasım Şihâbüddin Ahmed b. Kâsım, *Havâşî tuhfeti'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc I-X*, Matbaatu Mustafa Muhammed, Kahire t.y., VII. s. 60-61. (Burada menfaatin, icare sonucu elde edilen galle ve kazancı da kapsadığı ve bunlardan daha kapsamlı bir lafız olduğu belirtilmiştir.)

15 Zencânî, Ebû'l-Menâkıb Şehabeddin Mahmûd b. Ahmed (656/1258), *Tahrîc'ül-furû' ale'l-usûl (4. Baskı)*, (thk. Muhammed Edib Salih), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982, s. 225.

16 Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah (794/1392), *el-Mensûr fi'l-kavâ'id I-III (3. Baskı)*, (tahkik Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail), Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2000, II. s. 315.

Hanbelî mezhebinde de menfaat, evde oturma, hayvana binme, köleyi çalıştırma gibi aynların kullanılmasıyla elde edilen fayda olarak tanımlanmıştır.¹⁷

Mâlikî âlimi İbn Arafe ise menfaati, ‘elde edildiği şeye izafe edilmeden hissî olarak işaret edilemeyen ve izafe edildiği şeyin bir parçası olmayan şeydir’ şeklinde tarif eder.¹⁸

Yukarıda zikredilen tanımlar incelendiğinde fikhî olarak menfaat, sözlük anlamına göre daha dar bir manada ele alınmıştır. Sözlük anlamında menfaat, herhangi bir şeyden faydalanılarak elde edilen maddî ve manevî bütün faydalar için kullanılırken ıstılahî anlamda menfaat, aynların kullanılması ile elde edilen fayda, aynlarla beraber var olan heyetler olarak görülür. Arazdırlar, anbean var olurlar ve yok olurlar. Onları var kılan ve belirgin yapan şey ayndır.

Aşağıda son dönem araştırmacılarına ait birkaç tanım daha sıralayıp daha sonra menfaatin tanımı ile ilgili kendi kanaatimizi ortaya koymaya çalışacağız.

‘Menfaatten kasıt, eşyanın kullanılmasıyla elde edilen, onunla var olup onunla yok olan arazî faydalardır. Bunun belirleyicisi ise zamandır. Arazlar, varlığı ayının varlığıyla olan, yokluğu yine onun yokluğu ile olan şeylerdir.’¹⁹

‘Menfaat evde oturmakta, hayvana binmekte olduğu gibi, ayının kullanılmasıyla elde edilen faydadır.’²⁰

‘Aynlardan ve malî değeri olan şeylerden elde edilmek istenen fakat tek başına elde edilmesi mümkün olmayan faydalardır.’²¹

Klasik ve modern döneme ait kaynaklardan aktardığımız bilgiler ışığında menfaati şu şekilde tanımlamak mümkündür: ‘Menfaat, tek başına varlığı olmamakla birlikte eşya ve çalışmasıyla mefaatin elde edileceği varlık, var oldukça varlık potansiyeli olan, eşyanın kullanılması, insan ve hayvanın çalışmasıyla varlığı ortaya çıkan ve bunlar var oldukça yokluğu düşünülemeyen, eşya, insan ve hayvandaki arazî faydadır.’ Dolayısıyla menfaat eşyadaki asıl gayedir. Çünkü kendisinden fayda elde edilemeyen şey değerli sayılmaz.²² Ev oturduğu zaman değerlidir. Taş duvarda veya kullanıldığında faydası vardır. Dağ başındaki taşın hiçbir değeri yokken, duvardaki taş menfaatinden dolayı değerlidir.

17 Ba’li, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (709/1310), *el-Mutli’ alâ alfâzi’l-Mukni’*, (tahkik Mahmud el-Arvanavut, Yasin Mahmud el-Hatib), Mektebetü’s-Sevadi, Cidde 2003, s. 491.

18 Rassa, Ebû Abdullah Muhammed b. Kasım Rassa’ Ensârî (894/1489), *Şerhu hududi İbn Arafe = el-hidâyetü’l-kâfiyetü’l-şâfiye li-beyâni hakâiki’l-İmâm İbn Arafe el-vâfiye*, Dârü’l-Ğarbi’l-İslâmi, Beyrut 1993, s. 521.

19 Ali Hafif, *ed-Damân fi’l-fikhi’l-İslâmî*, I. s. 48. (Dipnot 1)

20 Ali Haydar, *Dürerü’l-hukkam şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, I. s. 115

21 Bermu, Teysir Muhammed, *Nazariyyetü’l-menfa’â fi’l-fikhi’l-İslâmî*, Dârü’n-Nevâdir, Dımaşk 2008, s. 45.

22 Abdülaziz el-Buhârî, Alaüddin Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed (730/1330), *Keşfü’l-esrâr an usûli Fahrülislam el-Pezdevi I-IV*, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1997, I. s. 253.

Eşyanın menfaati ne kadar fazlaysa değeri o kadar artacaktır. Dolayısıyla eşyaya asıl değer veren şey menfaatidir. Bununla birlikte menfaat de ancak eşyayla vücut bulur, varlığı eşyanın varlığına bağlıdır. Eşya yoksa elde edilecek menfaat de yok demektir. Fakat eşya varsa, menfaatin varlık bulma imkânı vardır. Eşyanın kullanımıyla bu ortaya çıkar. Yani eşya varlığını devam ettirdiği sürece, aslında menfaat de, her ne kadar açığa çıkmasa da potansiyel olarak varlığını devam ettirmektedir.

Bu bağlamda menfaatin şu özelliklere sahip olduğunu söyleyebiliriz:

Menfaatler, aslî olarak yok olup ancak bir şeye bağlı olarak vücut bulabilirler. Örneğin bir evde oturma karşılığındaki menfaat ancak o evde oturulduğu sürece var kabul edilir, aksi takdirde böyle bir menfaatin var olduğu düşünülemez.

Şahsa veya hayvana bağlı olan menfaatler de ancak şahsın veya hayvanın o menfaatleri var kılacak amelleriyle var olabilirler.

Menfaatler, kendilerine bağlı oldukları mallardan veya kişilerden ayrı düşünülemezler.

Eşya var oldukça menfaatlerin de varlığı kabul edilmelidir. Çünkü menfaat, eşyada potansiyel olarak vardır.

Menfaatler, mallardan elde edilen maddî gelirlerden farklılık arz ederler. Örneğin koyunun sütü, kiradan elde edilen para, ağaçtan elde edilen meyve menfaat olmayıp galle sayılırlar.

Menfaatler ancak eşyanın kullanılmasıyla veya şahsın çalışmasıyla ortaya çıkar. Bu durumda eşyanın kullanılmayıp atıl bırakılması, şahsın amelde bulunmaması veya bulunacak imkânının olmaması, menfaatin ortaya çıkmasına engeldir. Bu durumlarda menfaatin varlığından bahsedilemez. Her ne kadar menfaat potansiyel olarak varsa da varlık sahasına çıkma imkânı yok olduğu için var kabul edilmemelidir.

II. Menfaatle İlgili Kavramlar

A. Menfaat ve Hak

Hak tabiri günümüz hukukunda, “hukuken korunan menfaat, adalet, kişilere tanınan yetki, davranış özgürlüğü, edinebilme, sahiplik ileri sürebilme yetkisi, yasaca tanınan ayrıcalık” gibi anlamlar içermektedir.²³

Abdürrezzâk es-Senhûrî hakkı, ‘*Hukukun fert için tanıdığı malî yarar (maslahat)*’ olarak tanımlar.²⁴ Ali el-Hafif ise hakkı ‘*Şâri'nin kişiler için tanıdığı menfaat ve şâriin benimsemesiyle sabit olan ve şâriin himaye ettiği şey*’ şeklinde tanımlamaktadır.²⁵

23 Yılmaz, a.g.e., s. 325.

24 Senhurî, Abdürrezzâk Ahmed (1391/1971), *Mesadirü'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1954, I. s. 9.

25 Ali Hafif, *El-Milkiyye fiş-şeriatî'l-İslâmiyye*, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 1996, s. 6.

Subhi Mahmesanî ‘*Dinin ve hukukun tanıdığı ve kuvvetiyle himaye ettiği menfaattir*’ şeklinde tanımlar.²⁶ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ ise hakkı ‘*Hukukun bir yetki (sulta) ve yükümlülük (teklif) olmak üzere benimsediği ihtisastır (aidiyettir)*’ şeklinde tanımlamaktadır.²⁷ Hasan Hacak, kaynaklarda dağınık halde bulunan hak kavramı ile ilgili bilgileri verdikten sonra hakkı ‘*Hükümlerin (hukuk düzeninin) şahıslara tanıdığı ve koruduğu maslahatlardır (menfaatlerdir)*’ şeklinde tarif eder.²⁸ Fethi Dirîni ise, ‘*Belli bir menfaati gerçekleştirmek için bir şey üzerinde ya da diğerinden bir edayı talep konusunda hukuk düzeninin bir yetki olarak tanıdığı aidiyet*’ olarak tanımlar.²⁹

Günümüz İslam hukukçularının bu tanımları incelendiğinde hak ve menfaat arasında ciddi bir ilişkinin söz konusu olduğu görülür. Özellikle Fethi Dirîni’nin tarifinde hak, menfaatin elde edilmesi için hukukun tanıdığı bir yetki olarak değerlendirilmektedir. Bu yetki malikin sahip olduğu şeyin menfaatlerinden yararlanma yetkisidir.³⁰ Mâlik bu menfaatten yararlanma hakkını kendisi kullanabileceği gibi başkasına da kullanılabılır. Her iki durumda da ancak hukukun tanıdığı sınırlar içerisinde bu hak kullanılabilir.

Hak kelimesi bazen sahip olunan ayn için kullanılır ki örneğin ‘bu kitap benim hakkımdır’ dendiğinde o kitabın aynının kendisine ait olduğunu kastedilir. Aynı şekilde mülkiyet için de kullanılır ve ‘bu kitabın mülkiyeti benim haklarımdan bir haktır’ denilir. Genel olarak da maslahatlar ve menfaatler için kullanılır. Örneğin bir evde oturma hakkı, mürur hakkı, hidane hakkı vb. haklar hep maslahat ve menfaat manasındadır.³¹ Dolayısıyla hakkın konusu genelde maddî bir mal, menfaat veya bir şahıs üzerindeki yetki şeklinde ortaya çıkar. Böyle olunca bir hakkın konusu, satılan bir malın bedeli gibi maddî bir mal veya kiralanan evde oturma gibi bir menfaat olabileceği gibi mebiin teslimi, emanetin teslimi, suçluya cezanın infazı gibi olumlu veya bir iş yapmaktan kaçınma şeklinde olumsuz bir fiili konu alan talep ve yetki de olabilir.³² Hak kavramı menfaati de içine alan geniş bir mana içermektedir. Bunu her menfaat haktır, fakat her hak menfaat değildir şeklinde genel bir ilkeyle de ifade edebiliriz. Dolayısıyla hak, menfaatten daha kapsamlı bir anlama sahiptir.³³

26 Mahmesanî, *en-Nazariyyetü'l-âmme li'l-mûcebâtı ve'l-ukûd*, I. s. 35.

27 Zerkâ, *el-Fikhu'l-İslamî fi sevhî'l-cedîd*, III. s. 10.

28 Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, s. 64.

29 Dirîni, Muhammed Fethî, *el-Hak ve medâ sultanîd-devle fi takyîdih* (3. Baskı), Müessesetü'r-Risâle Beyrut 1984, s. 193; Hak kavramının daha fazla tanımı için bkz. Köse, Saffet, *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, İFAV, İstanbul 1997, s. 30-31.

30 Köse, a.g.e., s. 33.

31 Ali Hafif, *Ahkâmü'l-muâmelâtiş-Şer'iyye*, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 2008, s. 32.

32 Bardakoğlu, “Hak”, *DİA*, XV. s. 140.

33 Ali Hafif, *Buhûs ve makâlât fi't-teşri'i'l-İslâmî*, s. 180.

B. Menfaat ve Galle

Galle sözlükte, topraktan elde edilen gelir anlamındadır. Daha genel olarak tarla, bağ, bahçe ürünleri, süt, kira geliri vb. elde edilen bütün gelirler galle olarak değerlendirilir.³⁴

Galle kelimesi, sözlük anlamıyla aynı manada fıkıh terimi olarak kullanılmıştır. Her ne kadar bazı kaynaklarda galle, menfaati de kapsayacak şekilde ele alınmışsa da genel olarak menfaat ve galle arasında fark olduğu belirtilmiştir.³⁵ Galle hayvanlardan, ağaçlardan, topraktan vb. bütün mallardan elde edilen maddî gelirdir.³⁶ Menfaat ise ihrâzı mümkün olmayan araz kabilinden olan faydalardır. Dolayısıyla galle, ayn olarak elde edilebilen yani ihrâzı mümkün olan maddî bir faydadır.³⁷

Fukahâ evde oturma, hayvana binme, elbiseyi giyme gibi ayınların kullanılmasıyla elde edilen arazî faydaların menfaat olduğunu, hayvana nispetle süt, ağaca nispetle meyve, kiralanan mallara nispetle ücret vb. faydaların ise galle olduğunu belirtmiştir.³⁸ Nitekim ayette **“Bu hayvanlarda onlar için nice faydalar (menfaatler) ve içilecek sütler vardır. Hâla şükretmezler mi?”**³⁹ buyurularak hayvandan elde edilen sütün ve diğer menfaatlerin arası ayrılmıştır. Dolayısıyla bir kira akdinde müste’cirin, kiraladığı yeri kullanmasıyla elde edeceği fayda menfaat iken, mücirin malını kiraya verme karşılığı elde ettiği ücret galle olarak değerlendirilir.

C. Menfaat ve Mal

Fıkıhın oluşmaya başladığı erken dönemlerden itibaren her iki kavramla ilgili fukahâ tarafından farklı görüşler dile getirilmiştir. Gerek malın tanımlanması ve kapsamı gerekse menfaatin mal sayılıp sayılmaması ile ilgili tartışmalar önem arz etmektedir. Aşağıda öncelikle fukahânın malla ilgili tanımlarını verip ardından da menfaatin mal sayılıp sayılmayacağı ile ilgili görüşleri delilleriyle ortaya koymaya çalışacağız.

1. Malın Tanımı

Mal kelimesi, Arapça m-v-l (مول) fiilinden türemiş bir isimdir. Çoğulu emval (أموال) olarak gelir. Mal, birçok Arapça sözlükte bilinen bir şey, manası açık olan

34 Zebidi, *a.g.e.*, XXX. s. 118; Hammad, *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-mâliyye ve’l-iktisâdiyye fi luğâti’l-fukahâ*, Daru’l-Kalem, Dımaşk 2008, s. 346; Akgündüz, Ahmet, “Galle”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII. s. 338; *El-Mevsuatu’l-fıkhiyye*, Galle (عَلَّة) maddesi, XXXI. s. 267.

35 Şirbini, Şemseddin Muhammed b. Hatib (977/1570), *Mugni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’âni elfâzi’l-Minhâc I-IV*, Dârü’l-Ma’rife, Beyrut 1997, III. s. 85; Şelebi, Muhammed Mustafa, *Ahkâmü’l-vesayâ ve’l-evkâf* (4. Baskı), ed-Dârü’l-Câmiyye, Beyrut 1982, s. 183; Belgiti, *a.g.e.*, s. 81; Bermu, *a.g.e.*, s. 49.

36 Ba’li, *a.g.e.*, s. 347.

37 *El-Mevsuatu’l-fıkhiyye*, Menfaat (منفعة) maddesi, XXXIX. s. 102.

38 Ali Hafif, *Buhûs ve makâlât fi’l-teşri’i’l-İslâmi*, s. 179.

39 36. Yasin, 73.

kelime (معروف) şeklinde belirtilir.⁴⁰ Bazı kaynaklarda malın sözlük manasına yer verilmiş ve genel olarak; ‘İnsanın dirhem, dinar, altın, gümüş, buğday, arpa, ekmek, hayvan, elbise, silah vb. sahip olduğu her şey’ anlamında tanımlanmıştır.⁴¹ İbn Faris, ‘insanlar kalpleriyle kendisine meylettiği için’ mal olarak isimlendirildiğini belirtir.⁴² Kur’ân’da mal kelimesi çoğunlukla servet, özel mülkiyet, zenginlik anlamında hem tekil⁴³ hem de çoğul⁴⁴ haliyle geçmektedir. Hadislerde mal, yine tanımlanmadan genel olarak kişinin sahip olduğu şeyler için kullanılmıştır. Günümüzde mal kavramı ticarî değeri olan her şey için kullanılır.⁴⁵ Fıkıh ıstılahı olarak mal, mezhepler arasında farklılık göstermiştir. Çünkü bir şeyin mal sayılması, onun aynı haklara konu olabileceği ve üzerinde her türlü hukukî işlemin yapılabileceği anlamı taşır. Nelerin aynı haklara konu olacağı ve hangi nesne üzerinde hangi hukukî işlemlerin yapılabileceği ise fukahâ arasında tartışılmış, bu ise malın tanımında fukahâ arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁴⁶ Şimdi bu farklılıkları ele almaya çalışacağız.

a. Hanefîlerin Mal Tanımı

Hanefîlerin mal tarifi, çalışmamızın ana konusu olan menfaat açısından önem arz etmektedir. Fakat erken dönem fakihlerinin malla ilgili ilk tarifleri genelde meseleci metotla işledikleri fıkıh içerisinde dağınık halde bulunmaktadır. Zekât konusu işlenirken İmam Muhammed’e atfedilen mal tarifi, ‘insanın para, eşya, hayvan vb. mülk edinebildiği her şey’ şeklindedir.⁴⁷ Serahsî bir şeyin ekonomik değer taşımamasını mal edinilebilmesine bağlar ve mal edinmeyi ise bir şeyi korumak ve ihtiyaç anı için saklamak olarak tanımlar.⁴⁸ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hanefî fıkıh kitaplarında mal bu tanıma benzer şekillerde tarif edilmektedir. Malla ilgili Hanefî kaynaklarında yapılan çeşitli tanımlar şu şekildedir:

40 Halil b. Ahmed, Ebu Abdîrrahman el-Ferahîdî (175/791), *Kitabü'l-ayn I-VIII*, (Muhakkik: Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmîrâî), y.y. t.y., VIII. s. 304; İbn Faris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekerîyyâ (395/1004), *Mücmelü'l-luğa (3. Baskı)*, (thk. Abdülmuhsin Sultan), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986, I. s. 819; Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad (400/1009), *es-Sihâh tâcü'l-luga ve shâhi'l-Arabiyye I-VI (2. Baskı)*, (thk. Ahmed Abdülgafur Attar), Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1979, IV. s. 1821; İbn Manzûr, a.g.e., XI. s. 635.

41 Mutarrizî, Ebü'l-Feth Burhaneddin Nasır b. Abdisseyyid b. Ali (610/1213), *el-Mugrib fi Tertîbi'l-Mu'rib I-II*, (thk. Mahmûd Fahuri- Abdulhamîd Muhtâr), Mektebetu Usame b. Zeyd, Haleb 1979, II. s. 278; Firûzâbâdî, a.g.e., s. 1059; Zebîdî, a.g.e., XXX. s. 428; *El-Mevsuatü'l-fıkhiyye*, Mal (مال) maddesi, XXXVI. s. 31; Ali Hafîf, *Ahkâmü'l-muâmelâtiş-şer'iyye*, s. 28.

42 Hammad, *Mücemü'l-mustalahâti'l-mâliyye ve'l-iktisâdiyye*, s. 388.

43 2. Bakara, 188; 6. Enam, 152; 17. İsra, 34; 18. Kehf, 46; 24. Nur, 33; 18. Kehf, 34 vb.

44 2. Bakara, 155; 188, 279; 4. Nisa, 10; 9. Tevbe, 24; 30. Rum, 39, 10. Yunus 88. vb.

45 Mahmesânî, a.g.e., I. s. 8.

46 Hacak, “Mal”, *DİA*, XXVII. s. 461.

47 İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısri el-Hanefî (970/1563), *El-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik I-IX*, (thr. Zekerîyyâ Umeyrat), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, II. s. 393; İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî (1252/1836), *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr: Şerh-i Tenvirî'l-ebzar I-XIII*, (dirase ve tahkik ve ta'lik Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz), Dârü Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003, VII. s. 10

48 Serahsî, *Mebûât*, XI. s. 79.

-‘İnsan tabiatının meylettiği ve ihtiyaç anı için saklanabilen şeydir.’⁴⁹

- ‘Mal, var olan, insan tabiatının meylettiği ve kendisinde dilediği gibi tasarrufta bulunabileceği şeydir.’⁵⁰

-‘Mal, hıyazeti ve ihrâzı mümkün olup adeten intifa edilebilen her şeydir.’⁵¹

-‘İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için yaratılan ve istenildiği zaman elde edilip kullanılabilen, insandan gayri şeylere mal denir.’⁵²

Bu tanımlarda temel iki husus göze çarpmaktadır. Birincisi mal, insan tabiatının meyledeceği yani insanın istek duyacağı ve ihtiyaç hissedeceği şey olmalıdır. Dolayısıyla murdar et, zehirli yemek, bir buğday tanesi, bir damla su gibi insanların nazarında adeten yararlı sayılmayan şeyler mal sayılmaz.⁵³ İkincisi ise, daha teknik bir şart olup Hanefîlerin menfaat-mal ayrımının sonucu tanımında yerini almaktadır ki bu da iddihardır.⁵⁴ Yani malın depolanabilmesi, saklanabilmesidir. Aslında burada asıl kastedilen, malın elde edilebilir ve mevcut olması ve biriktirilebilmesidir. Dolayısıyla elde edilemeyen, biriktirilemeyen, depolanamayan ve hali hazırda mevcut olmayan şeyler Hanefîler tarafından mal olarak kabul edilmemektedir.

Mecelle’nin 126. Maddesinde, ‘Mal, tab’-ı insanî mâil olup da vakti hâcet için iddihar olunabilen şeydir ki menkule ve gayr-ı menkule şâmil olur’ şeklinde tarif edilmektedir. Fakat bu tarifte borçlar ve menfaatler mal dışında kalacağı için, mecelle komisyonu, maddede değişiklik yapılmasında ittifak etmekle birlikte, değişikliğin ne şekilde olacağı konusunda ihtilaf etmişler ve sonuç olarak madde aynı haliyle kalmıştır.⁵⁵ Ayrıca tarifteki insan tabiatının meyletmesi ve depolama (saklama) da eleştirilmiş ve bazı mal sayılabilecek fakat tab-ı insanın meyletmeyeceği şeylerin (ilaç, zehir vb.) var olduğu ayrıca bir kısım yiyeceklerin depolama, saklama olanağının olmadığı belirtilmiştir.⁵⁶ Mecelle’de bir sonraki maddede ise mütekavvim malı, mübah (dinen caiz görülen) ve mührez (elde edilmiş) olan mal şeklinde tarif etmiştir. Örneğin denizdeki balık gayr-ı mütekavvim iken, avlanmak suretiyle elde edildiğinde mütekavvim mal olur.⁵⁷

49 İbn Nüceym, *a.g.e.*, V, s. 430; İbn Âbidîn, *a.g.e.*, VII, s. 10.

50 Molla Hüsrev, Hüsrev Mehmed Efendi (885/1481), *Dürrü’l- hükkâm fi şerhi Gureri’l- ahkâm I-II*, Dâru İhyâil- Kütübîl- Arabiyye, y.y. t.y., II s. 168.

51 Zuhaylî, *Mevsuatü’l-fikhi’l-İslamiyyi ve’l-kazâya’l-muâsıra*, X, s. 49.

52 İbn Nüceym, *a.g.e.*, V, s. 431.

53 Zuhaylî, *Mevsuatü’l-fikhi’l-İslamiyyi ve’l-kazâya’l-muâsıra*, X, s. 50.

54 Hammad, *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-mâliyye ve’l-iktisâdiyye*, s. 388.

55 Akgündüz, Ahmed, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye (Mecelle Ta’dirleri ve Gerekçeleri İle Birlikte)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2013, s. 70.

56 Zerkâ, *a.g.e.*, III, s. 114; Zeydân, *el-Medhal li-dirâseti’ş-şeri’ati’l-İslâmiyye*, s. 205.

57 Mecelle md.127.

Hanefilere göre bir malın sahih bir hukukî işleme konu olması ve sahibinin haklarının korunması için mütekavvim olması şarttır. Dolayısıyla mütekavvim olmayan mallar istisnai durumlar dışında hukukî işleme konu olmazlar.⁵⁸

İbn Âbidîn (1252/1836), ‘*mal insan tabiatının meylettığı ve ihtiyaç anı için saklanabilen şeydir. Bir şeyin mal sayılması, insanların onu mal edinmesi ile olur. Mütekavvimlik ise mal sayılan ve dinen faydalanılması mübah olan şeylerde gerçekleşir. Bir pirinç tanesi gibi insanların mal edinmesi mübah olan şeyler mal sayılmaz. Aynı şekilde içki gibi şer’an mal edinilmesi mübah olmayan şeylerde mütekavvim olmaz.*’ der.⁵⁹ Dolayısıyla bir şeyin dinen mubah olması ve elde edilmesi onun hukukî işleme konu olması için gerekli iki şarttır. Burada daha çok ortaya çıkan, mal sayılacak şeyin maddî varlığının olmasıdır. Bundan dolayı Mustafa ez-Zerkâ, Hanefilerin mal tarifi ile ilgili bilgileri verip değerlendirdikten sonra; ‘*Buradan anlaşıldığı kadarıyla Hanefî fukahâsı nazarında mal tarifi şöyle olabilir: Mal, insanlar arasında maddî kıymete sahip her ayndır*’ der.⁶⁰

Bütün bu bilgiler ışığında Hanefî mezhebinde malın üç temel özelliğe sahip olduğu söylenebilir.

Örfen faydalanılacak ve insan tabiatının meyledeceği bir şey olması gerekir. Meyte gibi değer verilmeyecek bir şey mal sayılmaz.

İnsanlar arasında tasarruf edilebilmeli, harcanmalı, elde edilmeye uygun maddî bir kıymete sahip olmalıdır.

Ardarda gelen zamanlarda varlığını devam ettirecek bir ayn olmalıdır ki, insanlar onu elde edip iddihar edebilsinler.

b. Malikîlerin Mal Tanımı

Malikî kaynakların bir kısmında mal, “*Servet edinilen ve mülkiyete geçirilen her şey*”⁶¹ olarak tanımlanır.

İbn Arabî (543/1148), Maide suresinin hırsızlıkla ilgili olan 38. ayetini tefsir ederken ‘*Mal, arzuların yöneleceği, şer’an ve adeten faydalanılması mümkün olan şeydir. Şayet şarap ve domuz gibi dinin yasakladığı bir şeyse, insan onu istemez ve kendisinden faydalanılması düşünülmez*’ şeklinde tanımlamıştır.⁶² Buna göre dinin

58 Damad, Abdurrahman Gelibolulu Şeyhizade (1078/1667), *Mecmaü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur I-IV*, (thr. Halil İmran el-Mansur), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998, III. s. 3; Hacak, “Mal”, *DİA*, XXVII. s. 462.

59 İbn Âbidîn, *a.g.e.*, VII. s. 10.

60 Zerkâ, *a.g.e.*, III, s. 118.

61 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, VII. s. 53, X. s. 358; İbn Abdilber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî İbn Abdülber (463/1071), *et-Temhîd lima fi'l-Muvatta mine'l-meâni ve'l-esânîd I-XXVI*, (thk. Sa'îd Ahmed Arâbi), y.y. 1984, II. s. 6.

62 İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Meafiri (543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'an I-IV*, (thr. Muhammed Abdülkadir Ata), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, II. s. 107.

mübah gördüğü ve insanın faydasına olan şeyler maldır. Bu fayda ise aynda olabileceği gibi menfaatte de olabilir.

Şatibî (790/1388) ise malı, ‘*Mülk edinilen ve sahibinin diğer insanlardan ayrı olarak üzerinde hâkimiyet kurabildiği şeydir. Mal tabiri bütün çeşitleriyle yiyecek, içecek, giyecek maddelerini ve mülkiyet altına alınabilecek her şeyi kapsamaktadır*’ şeklinde tarif eder.⁶³ Bu tarife göre mülk edinmeye uygun olan veya mülkiyet altına alınabilecek her şeye mal denilir. Dolayısıyla mal ayna ve menfaatte şâmil bir kelimedir. Çünkü her ikisi de mülk edinilebilir.⁶⁴ Diğer bir tabirle mal az da olsa mülk edinilebilen her şeydir.⁶⁵

c. Şâfiîlerin Mal Tanımı

İmam Şâfiî (204/819), malı, ‘*bir değeri (kıymeti) olan ve o değere satılan, itlaf edenin az dahi olsa kıymetini ödeyeceği (tazmini gereken) ve insanların değersiz görerek sokağa atmadıkları şeydir*’ şeklinde tarif etmektedir.⁶⁶ İmam Şâfiî’nin tarifinden anlaşıldığı kadarıyla bir şeye mal denilmesi için onun alışverişe konu olacak şekilde ekonomik bir değerinin olması ve insanların değer vereceği bir menfaate sahip olması gerekir. Dolayısıyla insanların kıymet takdir ettiği ve faydalandığı şeyler mal olarak değerlendirilmelidir.⁶⁷ Şâfiî kaynaklarda, ‘*malın bir değerinin olduğu ve menfaatin de insanlar tarafından değer verilen bir mal olduğu*’⁶⁸ bilgisi de bunu teyit etmektedir.

Şâfiî mezhebinde mal denildiğinde menfaat de mala dâhil edilmektedir. Çünkü mal aslında kendisinden fayda hâsıl olan şeydir. Hatta Zerkeşî (794/1392) malı, ‘*Faydalanılmaya müsait şey*’ olarak tarif eder ve kapsamını ayn ve menfaat olarak belirler.⁶⁹ Başka bir tanımda ise ‘*mal insanların faydası için yaratılmış olan insan dışındaki şeylerdir*’ denilir.⁷⁰ İzz b. Abdisselam ise ‘*malların tamamının asıl elde edilme gayesi menfaatlerdir*’ diyerek bunu daha açık bir şekilde ifade etmiştir.⁷¹ Yine diğer önemli bir tarif ise şöyledir: ‘*Mal, varlığıyla meşru sayılacak ve örfen,*

63 Şâtübî, Ebû İshak İbrâhîm b. Musa b. Muhammed el-Gırnâti (790/1388), *el-Muvâfakât I-VI*, (yay. haz. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Al-i Salman), Dâru İbn Affan, Huber 1997, II. s. 18

64 Huveytır, Tarık b. Muhammed b. Abdullah, *El-Malû’l-me’huz zulmen ve ma yecibu fihî fi’l-fıkh ve’n-nizam*, Kü-nûzu İşbiliyâ, Riyad 1999, I. s. 85

65 İbn Mühenna, Ahmed b. Guneym b. Salim en-Nefravî (1126-1714), *el-Fevâkihüd-devânî alâ risâleti İbn Ebi Zeyd el-Kayrevânî I-II*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1997, II. s. 458; Adevî, Ali b. Ahmed b. Mükerremillah es-Saidî, *Hâşiyetü’l-Adevî ala kifayeti’t-talibîr-rabbânî*, Dârü’l-Fıkr, Beyrut 1994, II. s. 415.

66 Şâfiî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdrîs (204/819), *el-Ümm I-XI*, (thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalip), Dâru’l-Vefa, Mansure(Mısır), 2001, VI. s. 150.

67 Baz, Abbas Ahmed Muhammed, *Ahkâmu’l-mâli’l-harâm ve davabitü’l-intiba’ ve’t-tasarruf bihi fi’l-fıkhî’l-İslâmî*, Dârü’n-Nefâis, Amman 1998, s. 29.

68 Huveytır, *a.g.e.*, I. s. 87.

69 Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-kavâ’id*, II. s. 310.

70 Zencânî, *a.g.e.*, s. 225.

71 İbn Abdisselam, İzzeddin Abdülazîz b. Abdisselam (660/1262), *el-Kavâidü’l-kübrâ= Kavâ’idi’l-ahkâm fi islâhi’l-enâm I-II*, (tahkik: Nezih Kemal Hammad, Osman b. Cum’a Damiriyye), Daru’l-Kalem, Dimaşk 2000, I. s. 269.

*ihtiyari olarak (zaruret durumu olmadan) mal edinilebilecek, maksud bir menfaate haiz olan şeydir.*⁷² Kezâ Serahsî, menfaatin mal olup olmamasını değerlendirirken İmam Şâfiî'nin görüşünü şu şekilde açıklamıştır: 'Şâfiî'ye göre mal, maslahatımızı gerçekleştirmek üzere yaratılmış yanımızda bulunan şeylerdir. Bir şeyin mal olması onun mal edinilmesiyle bilinir. İnsanlar ticârette, menfaatleri mal gibi kullanmayı adet edinmişlerdir. Çünkü büyük oranda satıcıların sermayesi menfaattir'.⁷³ Dolayısıyla Şâfiî mezhebinde mal insanlar için faydalı olan ve kendisine değer takdir edilen her şeydir ki bu sadece aynı kapsamamakta bunun yanında menfaatleri de içermektedir. Hatta menfaat, malı değerli kılan asıl özelliğdir. Menfaat olmadan malın değeri yoktur.

d. Hanbelîlerin Mal Tanımı

Hanbelî mezhebinde mal, 'zaruret olmaksızın kendisinde mubah bir maslahat olan her şeydir' şeklinde tarif edilir.⁷⁴ Benzer bir tarifte, 'mal, mutlak olarak yani her durumda kendisinden fayda elde edilebilen ya da zaruret olmaksızın elde edilmesi mubah olan şeydir' şeklinde geçmektedir.⁷⁵ Dolayısıyla malda mübahlık ve fayda esas alınmaktadır. Bu tanımlar hiçbir fayda elde edilemeyen haşaratı, hamr gibi menfaati şer'an yasaklanmış olan şeyleri, köpek gibi ihtiyaçtan dolayı menfaati mubah olan şeyleri ve meyte gibi menfaati ancak zaruret halinde mubah olan şeyleri mal kavramının dışında tutmaktadır.⁷⁶

Hanbelî mezhebinde malın tanımı genelde bu şekilde verilmekte ve bu tanıma göre menfaat mal gibi görülmektedir. Fakat bazı Hanbelî kaynaklarda mal 'ihtiyaç (veya zaruret) olmaksızın kendisinden faydalanılması mübah olan ayn'dır' şeklinde tarif edilmektedir.⁷⁷ Tanımda geçen 'ayn' (عين) tabiri malın, menfaate şamil olmadığı sonucunu doğurmakla beraber, Hanbelîlerin mubah olmaları şartıyla menfaatleri mal kabul ettikleri ve alım-satımına cevaz verdikleri bilinmektedir.⁷⁸

72 Hammad, Nezih, *Kazâyâ fikhîyye muâsıra fi'l-mâl ve'l-iktisâd*, Dımaşk: Dârü'l-Kalem; Beyrut: Dârü's-Şamiyye, 2001, s. 32.

73 Serahsî, *Mebûât*, XI. s. 79.

74 İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî Makdisî (620/1223), *el-Muğni I-XII*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut t.y., IV. s. 7; İbn Müflih, Ebû İshak Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed (844/1479), *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni' I-VIII*, (thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî'), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, IV. s. 9.

75 Buhûti, Mansur b. Yunus b. İdris (1051/1641), *Şerhu Müntehe'l-irâdât = Dekaiku üli'n-nühâ li-şerhi'l-Müntehâ*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1993, II. s. 7.

76 Useymin, Muhammed b. Salih, eş-Şerhu'l-Mumti' alâ Zâdi'l-Mustakni' I-XV, Dârü İbni'l-Cevzi, Demmam 1466, VIII. s. 96; Hammad *Kazâyâ fikhîyye muâsıra fi'l-mâl ve'l-iktisâd*, s. 32.

77 Buhûti, Mansur b. Yunus b. İdris (1051/1641), *Ravzü'l-mürbi şerhi Zadi'l-müstakni'*, (tlk. Abdurrahman b. Nasr Sadi; haşiyeye Muhammed b. Salih Useymin), Dârü'l-Müeyyed, Cidde 1996, s. 304.

78 *El-Mevsuatu'l-fikhîyye*, Mal (مال) maddesi, XXXVI. s. 31.

e. Günümüz İslam Hukukçularına Göre Mal Tanımı

Ebû Zehra çeşitli mal tanımlarını sıraladıktan sonra en güzel tarif olarak *el-Hâvi'l-kudsî (fi fûrû'î'l-fıkhî'l-Hanefî)* adlı eserde 'İnsan dışında, insanın maslahatı için yaratılmış, zaruret hali olmaksızın -ihtiyari olarak- ihrâz ve tasarruf edilebilen her şeydir' şeklinde nakledilen tanım olduğunu söyler. Daha sonra mal lafzının naslarda mutlak olarak geçip detayının insanların örfleriyle belirlendiğini, fakat bazı mal sayılabilecek şeylerin -hamr, domuz vb.- haram kılındığını belirtir.⁷⁹ Fahri Demir de İbn Nüceym'in, *el-Hâvi*'den naklettiği bu tanımın, uygun bir tanım olduğunu belirtmiştir.⁸⁰

Ali Hafif malı, 'ihrâz edilmesi, hiyazet altına alınması mümkün olan ve normal koşullarda kullanılabilen şeydir' şeklinde tarif eder. Dolayısıyla o da malın elde edilebilir olması ve zaruret olmaksızın normal koşullarda kullanılması şeklinde temel iki şartı ileri sürmüştür.⁸¹

Kezâ Muhammed Yusuf Musa da mal tanımlarını verdikten sonra menfaati de mal tanımının içene dâhil eden tanımların doğruluğunu kabul etmektedir.⁸² Abdülkerim Zeydân da çeşitli tanımlamalarından sonra malı, 'alışıla gelmiş şekilde hiyazeti (Mülk edinilip koruma altına alınabilmesi) ve intifâ'ı (faydalanılması) mümkün olan her şeydir' şeklinde tarif eder.⁸³

Kanaatimizce Hanefî mezhebinin mal tanımı, hem sözlük anlamı açısından hem de insanlar arasında malum olduğu şekliyle daha uygundur. Çünkü mal denilince, ister istemez akla var olan ve elde edilebilen şeyler gelmektedir. Yani aynı mevcut olan şeyler mal olarak değerlendirilmektedir. Haklar ve menfaatler ise, mal olmaktan ziyade bir malın kullanılması, işletilmesi, çalıştırılması vb. durumlarda ortaya çıkan faydalardır.

2. Mal – Menfaat İlişkisi

Atomcu evren anlayışında evren, cevher ve arazlardan müteşekkildir. Cevher (töz) kendi başına bulunan, değişmeyen, daima bir yüklem konusu olup kendisi yüklem olmayan öz varlık anlamındadır.⁸⁴ Cevher lafzı birçok mana için kullanılmakla birlikte yapılan tanımlamalarda ortak nokta, cevher olan şeyin

79 Ebû Zehrâ, Muhammed (1394/1974), *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-akd fiş-şeriatî'l-İslâmiyye*, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 1977, s. 52.

80 Demir, Fahri, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, DİB Yayınları, Ankara 1988, s. 18.

81 Hafif, *Ahkâmü'l-Muâmelâtiş-Şer'iyye*, s. 28.

82 Musa, Muhammed Yusuf, "Mal ve Bölümleri", (çeviren: M. Esad Kılıçer), *Diyanet İlmî Dergi*, 1969, c. VIII, sy. 82-83, s. 80.

83 Zeydân, *el-Medhal li-dirâsetiş-şer'ati'l-İslâmiyye*, s. 205.

84 Kutluer, İlhan, "Cevher", *DİA*, İstanbul 1993, VII. s. 450.

kendi başına var olduğu, var olmak için başka bir şeye ihtiyacı olmadığı ve varlığını devam ettirdiği hususudur.⁸⁵ Araz (ilinek-ilinti) ise cevher veya cismin gelip geçici niteliği anlamına gelen, cevher ve zatın zıddı olarak kullanılan bir kelimedir. Araz, kendi başına varlığını devam ettiremeyen, kendinden kâim bir varoluşu olmayan, ancak ve ancak bir cevherde var olabilen şeydir.⁸⁶ İslam hukukunda da bu ayrıma benzer bir ayırım mal-menfaat arasında yapılmış, bir şeyin mal sayılabilmesi için onun bir aynının bulunması gerektiği, bir öze sahip olması gerektiği ve bu özün elde edilebilmesi şartı öne sürülmüştür. Özellikle Hanefî doktrinde mal tanımı yapılırken bunlara dikkat edilmiştir.

Bir eşya, bir hayvan ya da insanın maddî yapısı, hukukî arazlardan soyutlanmış hali cevher anlamında ayn terimi ile ifade edilmiştir. Ayn elle tutulabilen, gözle görülebilen, müstakil bir varlığı olan dış dünyada mevcut olup, mekân işgal eden şeydir.⁸⁷ Menfaat ise, dış dünyada bir nesneyi (malı) göstermemekte aksine bir malı kullanmayı ve ondan istifade etmeyi, ya da bir insanın emeğinden faydalanmayı ifade eder.⁸⁸ Örneğin ev, ayn iken, evden oturmak suretiyle faydalanmak menfaattir. Bu örnekte ev, cevher tanımında olduğu gibi kendi başına var olan, var olmak için başka bir şeye ihtiyacı olmayan ve varlığı devam eden, mevcut olan şeydir. Evde oturmak suretiyle elde edilen menfaat ise oturmadan önce yoktur ve ancak varlığı ayna bağlı olarak vücut bulur. Buna göre eşya iki ayrı varlıktan meydana gelmektedir. Bunlar ise eşyanın bizzat varlığı ve eşyanın varlığının kullanılmasıyla elde edilen menfaattir.

Serahsî, menfaatlerin iki anda devam etmediğini, sürekli bir şekilde var olmadıklarını, menfaatlerin araz olduğunu, var olur olmaz ortadan kalktıklarını belirtir ve bu nedenle onların mal olmadığını söyler.⁸⁹ Konunun ilerleyen bölümünde meseleyi tekrar ele alarak şöyle der: ‘*Menfaatler arazdır ve ayn ile kâimdir. Ayn ise cevherdir ve arazlar ona bağlıdır. Bu ikisi arasındaki farkı herkes bilir. Menfaatler iki vakitte varlığını devam ettirmezler (sürekli var olmazlar), ayn ise varlığı bir süre devam eder. Varlığı devam edenle etmeyen arasında fark çok büyüktür.*’⁹⁰

85 Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Faruki el-Hanefî (1158/1745), *Mevsûatu keşşâfî istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ülûm I-II*, (edt. Refik el-Acem, thk. Ali Dahruc, çev.ler Corc Zeynati, Abdullah Halidi), Mektebetu Lübnan, Beyrut 1996, I. s. 602; Cevizci, Ahmet, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul 2003, s. 393; Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü* (8. Baskı), Akçay, Ankara 1999, s. 67; Kutluer, “Cevher”, *DİA*, VII. s. 450.

86 Tehanevi, *Mevsuatu keşşâfî istilâhâtî'l-fünun ve'l-ulum*, II. s. 1175; Cevizci, a.g.e., s. 203; Bolay, a.g.e., s. 215; Yavuz, Yusuf Şevki, “Araz”, *DİA*, İstanbul 1991, III. s.337.

87 Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, s. 93.

88 Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, s. 95.

89 Serahsî, *Mebûsât*, XI. s. 79.

90 Serahsî, *Mebûsât*, XI. s. 80.

Hanefî kaynaklarda menfaatin araz olduğu, varlığının ayna bağlı olduğu ve sürekli var olmadığı, anbean olduğu çokça geçmektedir.⁹¹ Hanefîler haricindeki mezhep mensupları menfaat ve ayn üzerine gerçekleşen işlemlerde farklı sonuçlara varsalar da ayn-menfaat ayrımını aynı şekilde kabul etmekte ve menfaatlerin araz olduğunu belirtmektedirler. Daha önce geçen menfaat tanımlarında menfaatin araz kabilinden olduğu ile ilgili ifadeler geçmişti. Fakat her ne kadar araz olarak nitelendirilseler de menfaatlerin bağlı oldukları aynlar gibi hukukî ve iktisadî bir değer taşıdıkları kabul edilmiştir. Buna göre menfaatler, gerçek anlamda olmasa bile hükmen mal özelliği taşırlar. Nitekim Zencânî (565/1258), İmam Şâfiî'nin aynlardan elde edilen menfaatleri mahiyet olarak var olan ayn seviyesinde gördüğünü, aslı itibarıyla aynların heyet olarak var olduğunu, kendisinden istifadenin mümkün olduğu durumlarda onlardan elde edilmek istenen arazların da meydana geleceğini söylemektedir.⁹²

İslam hukukçuları arasında menfaatlerin araz olduğu noktasında genel bir kanaat varsa da, menfaatin mal sayılması konusunda ortak bir kanaat yoktur. Tartışmanın asıl boyutu ise bu noktadadır. Şimdi menfaati mal sayanların ve saymayanların görüşlerini ve delillerini ele alacağız.

a. Menfaati Mal Olarak Kabul Etmeyenler

Hanefî mezhebinde mal tanımı yapılırken, mal sayılacak olan şeyde aranması gereken özelliklerin menfaatte olmaması sebebiyle, menfaat mal sayılmamıştır. Malda aranan özellikler başında ise malın mevcut olması gelir. Hatta bir şeyin mal sayılabilmesi için en önemli şart bu kabul edilir. Şer'an elde edilmesi mübah olan, insanların meyledeceği her şey maldır. Dolayısıyla malın en temel ilkesi var olmasıdır. Yok olan şey, mal sayılmamaktadır. Menfaat ise aynın kullanımından önce yoktur ve bundan dolayı yok hükmündedir.⁹³ Yine onlara göre menfaatin biriktirilmesi de (iddihar) mümkün değildir. Bundan dolayı da menfaat mal tanımlamasının dışında kalmaktadır.⁹⁴

Serahsî, “*Menfaatler mütekavvim mal değildir. Bundan dolayı şarap ve domuz gibi itlaf edildiklerinde tazmin olunmazlar. Bunun nedeni ise şöyle açıklanabilir: Bir şeyin mal olma sıfatı ancak onun mal edinilebilmesiyle (temevvül) sağlanır.*

91 İbn Âbidîn, *a.g.e.*, IX. s. 7; Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen (743/1342), *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'l-dekâik*, el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, Bulak 1313, V. s. 275; Merğînânî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr (593/1197), *el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedi I-IV*, (i'tena bi tashihîhi Talal Yusuf), Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y., III. s. 230.

92 Zencânî, *a.g.e.*, s. 225.

93 Mevslî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud (683/1284), *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtâr I-V*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, II. s. 50; Zeylaî, *a.g.e.*, V. s. 105-106.

94 Kâsânî, Ebü Bekr Alaeddin Ebü Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî (587/1191), *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi' I-X (2. Baskı)*, (thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcut), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, X. s. 12.

Temevvül ise bir şeyi muhafaza edip, ihtiyaç zamanına kadar onu saklamaktır. Menfaatler ise iki vakitte varlıklarını sürdüremezler (devamlılıkları yoktur). Menfaatler arazdır. Yokluktan varlığa geldikleri an tekrar yok olurlar. Bundan dolayı bunlar için temevvül düşünülemez” diyerek yukarıda bahsedilen konuya açıklık getirmektedir.⁹⁵

Kezâ Teftâzani (792/1390), menfaatin mütekavvim malla tazmini ile ilgili konuda Ebû Hanîfe'nin görüşünü açıklarken şöyle demektedir: “*Menfaat arazdır. Araz ise bâkî değildir (devamlılığı yoktur). Bekâsı olmayan muhrez de değildir (elde edilemez). Çünkü ihrâz, malı alıyup koruma ve ihtiyaç vakti için biriktirmektir ki burada şüphesiz bekâ vasfı devam eder. Muhrez olmayan, mütekavvim de değildir. Av hayvanı veya ot buna örnek verilebilir. Menfaat, mal gibi mütekavvim değildir.*” demiştir.⁹⁶

Hanefî mezhebinde menfaatin mal sayılmaması bu akli delillerin yanı sıra nakli delille de desteklenmiştir. Nitekim Hz. Ömer ve Hz. Ali, başkasına ait bir cârîye, kendisine satılan kişinin (mağrur) bu cârîyeden çocuğu olunca, bu çocuğun değerini ödeyerek özgürleştireceğine ve cârîyeyi ise mehre karşılık muadil olacak bir tazminatla (‘ukr) geri vereceğine hükmetmişlerdir. Oysa bu adam caryeyi kendi hizmetinde çalıştırmış olmasına rağmen bu hizmeti bedellendirmemişlerdir. İşte burada eğer menfaat mal olsaydı bu durumda bunu da mal kapsamında tazmine konu yapmaları gerekirdi denmiştir.⁹⁷

Hanefî kaynaklarda menfaati mal sayanların delilleri de ele alınıp eleştirilmiştir. Buna göre menfaatin nikâh akdinde mehir sayılması, karşılıklı rıza olduğu içindir. Dolayısıyla burada bir akit söz konusudur ve akdin tarafları karşılıklı rıza ile menfaatin mehir olmasını kabul etmektedirler. Menfaat, akitle mal hükmünde görüleceği için burada menfaati mütekavvim kılan durum akit olmaktadır. Bir şeyin, menfaatine bağlı olarak mal sayılması da menfaatin mal olduğunu göstermez. Nitekim (kolonya, parfüm gibi) kokusu sebebiyle değerli olan şeylerin değerini arttıran durum kokunun güzelliğiyle, kokunun bizzat kendisi mal olarak değerlendirilmemektedir. Mal olarak değerlendirilse icâre akdine konu olması gerekirdi. Dolayısıyla menfaat malın değerinin tespitinde bir ilke olabilmesine rağmen, bu durum kendi başına mal sayılmasını gerektirmez. Aynı şekilde insanlar, menfaat üzerine ticâret yapmaktadırlar. Bundan dolayı menfaat teamüle binaen mal sayılmalıdır görüşü de bu delille eleştirilmektedir. Çünkü insanlar

95 Serahsî, *Mebisût*, XI. s. 79.

96 Teftâzani, Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah (792/1390), *Şerhü't-telvih ale't-tavzih I-II*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut t.y, I. s. 171.

97 Serahsî, *Mebisût*, XI. s. 79; Kâsânî, *a.g.e.*, X. s. 13; Zeylai, *a.g.e.*, V. s. 234.

parfüm, kolonya vb. şeylerin de ticâretini yapmakla beraber, bunların menfaatleri sayılan kokuları mal saymamaktadırlar.⁹⁸

Hanefî mezhebinde gerek aklî gerekse naklî delillerle menfaat aslı itibariyle mal sayılmamakta ve bu durum menfaat içerikli bütün uygulamalarda etkisini göstermektedir. İleride görüleceği üzere menfaat içeren uygulamalarda bu ilkesel tutum devam ettirilmiştir.

b. Menfaati Mal Olarak Kabul Edenler

Hanefiler dışında kalan cumhur ulema, menfaatin mal olduğu konusunda hem fikirdirler.⁹⁹ Daha önce bahsettiğimiz menfaatin araz oluşu ile ilgili aynı görüşü paylaşırsalar da, menfaatin mal olup olmadığı konusunda Hanefilerden farklı düşünmüşlerdir. Malikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre menfaatler bizzat maldır, çünkü aylar ancak menfaatlerle var olur ki insanların uygulaması da bu şekildedir.¹⁰⁰

Cumhur menfaati mal sayarken birçok delile dayanmaktadır. Öncelikle yukarıda geçtiği gibi örfün bu şekilde kabul ettiğini ve menfaatin mal gibi değer bulduğunu, üzerine akitler yapıldığını belirtirler. Özellikle icâre akdinde ayının menfaati talep edilmekte ve bunun karşılığında mal verilmektedir. Dolayısıyla menfaat mal gibi değer görmüş akde konu olmuştur.¹⁰¹ Şeriat, mallardaki asıl gaye menfaat olduğu için menfaatleri mütekevîm saymış ve onları mal seviyesinde görmüştür.¹⁰² Ayrıca menfaat, miras ve vasiyet yoluyla da elde edilmektedir, bu da mal olduklarını gösterir.¹⁰³

Mal kelimesi insanların menfaati için yaratılan ve nefsin kendisine meylettiği şeyler için kullanılır. Menfaatler de bu sıfatlara sahiptirler. Menfaatin mehir olması da bunun delilidir. Çünkü ayette **'Bunlardan başkasını, namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helâl kılındı.'**¹⁰⁴ buyrulur, mehrin mal olduğu belirtilmiştir. Menfaatin mehre konu

98 Kâsânî, a.g.e., X. s. 12. (Burada serdedilen görüşler Kâsânî'ye değil muhakkiklere aittir.); Osman (Temyiz Mahkemesi Reisi), 'Menâfi'-i mağsûbun damânına dâir, *Ceride-i Adliyye*, h.1334, sy. 143. s. 7125-7126.

99 Mâverdi, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb (450/1058), *el-Hâvî'l-kebir hüve şerhu Muhtasari'l-Müzenî I-XVIII*, (tahkik ve talik Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcud), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994, VII. s. 161; Karâfi, Ebû'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim (684/1285), *Ez-Zahîre I-XIV*, (tahkik Muhammed Hacci- Muhammed Bu Hubze), Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1994, VIII. s. 315; Zerkeşi, *Şerhu'z-Zerkeşi ala Muhtasari'l-Hirâkî*, IV. s. 182; Zerkâ, a.g.e., III. s. 205.

100 *El-Mevsuatu'l-fikhiyye*, Mal (مال) maddesi, XXXVI. s. 32.

101 Mazirî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî (536/1141), *Şerhu't-telkîn I-III*, (thk. Muhammed Muhtâr es-Selami), Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1997, III. s. 176; Habeşi, Muhammed Abdülmün'im, *Et-Teaddî ale'l-menâfi' fiş-şeria ve'l-kânun*, Dârü'n-Nasr li't-Tibaati'l-Hadisiyye, t.y. y.y., s. 44.

102 İbn Abdisselam, a.g.e., I. s. 269.

103 Karâfi, *Ez-Zahîre*, VIII. s. 282. (Burada menfaatin mirasla elde edileceği bildirilmekte fakat bunun ne şekilde olacağı ile ilgili bilgi verilmemektedir. Araştırmamız sırasında incelediğimiz birçok kaynakta menfaatin mirasa konu olamayacağı görüşü benimsenmiştir.)

104 Nisa: 4/24.

olması da ayet ve hadisle sabittir. Hadiste Rasulullah evlenmek isteyen bir sahabeye mehir olarak eşine Kur'ân öğretmesini buyurmuştur.¹⁰⁵ Dolayısıyla menfaat de maldır ve bu nasla bildirilmiştir.¹⁰⁶ Bu hususta ileri sürülen diğer bir delil ise menfaatin vasiyet edilmesidir. Cumhur ulema menfaatin vasiyete konu olacağını belirtmiştir. Dolayısıyla menfaatin vasiyete konu olması, onun mal olduğunun delilidir.¹⁰⁷

Mal insanın maslahatı için var kılınmıştır. Aynlar menfaatleri olmadan hiçbir anlam ifade etmezler. Dolayısıyla menfaatlerin mal sayılması, aynların mal sayılmasından daha evladır. Çünkü menfaatleri olmadığına aynın satım akdine konu olması bile caiz değildir.¹⁰⁸ Ayrıca menfaatlerin akde konu olması onların bizzat mal olmasının delilidir. Çünkü salt akit mal olmayan bir şeyi mala çeviremez.¹⁰⁹

Zencânî, Hanefî mezhebinde menfaatlerin, şahısların ayn üzerindeki fiilleri sonucu ortaya çıktığı ve meydana gelmeleriyle birlikte yok oldukları, bundan dolayı itlafının mümkün olmayacağı ve itlafın varlığını devam ettiren şeylerde olacağı gibi sebeplerle menfaatlerin doğrudan mal sayılmayacağını, fakat çeşitli sebeplerle akde konu olduğunda mal gibi görüleceği fikrini tenkit eder. Her ne kadar akli olarak menfaatlerin mal gibi olmadığını kabul etse de, dinin menfaatleri örf ve uygulamaya dayalı olarak mal gördüğünü belirtir. Ma'dûm olarak görülen menfaatler örfen ve şeran mal sayılmıştır. Özellikle icâre akdinde menfaat ücret mukabili sayılmış ve mal gibi değerlendirilmiştir.¹¹⁰

Cumhur menfaati mal olarak değerlendirirse de bunun hakikî manada mal değil, mecazî manada mal olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Zerkeşî, menfaate mal denilip denilmeyeceği ile ilgili özel bir başlık açarak bu konuda fukahâ arasında farklı görüşler olduğunu belirtir. Buna göre mutlak olarak mal lafzı, ayn için kullanılır. Menfaat ise gerçekte mal olmasa da uygulamada mal sayılmıştır. Örneğin vasiyet veya kira akdine bağlı olarak bir menfaate sahip olup başka hiçbir malı olmayan kişi, yemin etse başka malı olmadığı için yeminindeki mal lafzı menfaat olarak anlaşılır. Dolayısıyla menfaat mal olarak görülür. Aslolan malın ayn türünden olmasıdır. Fakat duruma bağlı olarak menfaat de maldan sayılmıştır. Konunun devamında Şâfiilere göre bir ayna bağlı olan menfaatin mutlak olarak mal sayıldığını örneğin bir evin menfaatinin mal olarak kabul edildiğini belirtir.¹¹¹ Şirbinî de menfaatlerin hakiki anlamda değil mecaz anlamda mal

105 Menfaatin mehri ile ilgili ayet ve hadisler hakkında detaylı bilgi 'Menfaatin Mehri Olması' başlığı altında verilecektir.

106 Zeylâî, *a.g.e.*, V. s. 234; Zerkâ, *a.g.e.*, III. s. 205.

107 Mâverdi, *a.g.e.*, VII. s. 161. Menfaatin vasiyete konu olması ile ilgili bilgi ilerleyen bölümlerde verilecektir.

108 Zencânî, *a.g.e.*, s. 225.

109 Karâfî, *Ez-Zahire*, VIII. s. 282.

110 Zencânî, *a.g.e.*, s. 226-227.

111 Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, II. s. 292.

kabul edildiğini belirtir. Çünkü menfaatler aslen mevcut olmayıp bunların elde edilmesi düşünülemez. Hatta bundan dolayı icâre akdinin dahi sıhhati ile ilgili tartışma olmuştur. Fakat menfaat her ne kadar bizzat var olmasa ve mal gibi elde edilmese de üzerine yapılan akitlerin sahih olması için mecazen mal kabul edilirler.¹¹²

Modern dönemdeki araştırmacılar da genel olarak menfaatin mal sayılması görüşünü benimsemişlerdir. Ali Hafif; *'menfaati mal sayan görüş daha tutarlı bir görüştür. Çünkü insanların örfüne uygun olan budur. Aynı şekilde insanların uygulayageldikleri muamele de bu şekildedir. Bir şeyde menfaat yoksa ona rağbet edilmez'* diyerek menfaatin mal olması görüşünü savunmuştur.¹¹³

Fahri Demir de mallarda asıl gayenin menfaatler olduğu görüşünü belirterek menfaatlerin mal sayılması görüşünün normal karşılanması gerektiğini söyler. Hatta Osmanlı Usul-i Muhâkemât Kanunu'nun 64. maddesinde belirtilen *'gerek a'yan, gerek menafi, gerek hukuk olsun, halk arasında tedavül edilegelen şeyler alelittlak mal sayılır'* maddesinin isabetli olduğunu söyledikten sonra menfaatin maddî mal değil gayri maddî mal olduğunu belirtir.¹¹⁴

Kezâ Mustafa ez-Zerkâ menfaat ve malla ilgili fukahânın görüşlerini verdikten sonra cumhurun görüşünün maslahat, hikmet-i teşri ve hakların korunması açısından daha uygun olduğunu belirtir. Hatta menfaatin mal sayılmamasının dinde hiç delili olmadığını oysa mal sayılmasıyla ilgili birçok delil olduğunu ifade eder.¹¹⁵

Mecelle'nin de 216. maddesinde mal tarif edilirken Hanefî mezhebi esas alınmakla birlikte daha sonra Mart 1338 yılında Cerîde-i Adliyye'de yayınlanan *'Kitabü'l-Büyu'un Bazı Maddelerinin Tâdilâtı ve Esbab-ı Mûcibes'* ile ilgili raporda mal tarifinin değiştirilerek deyn ve menfaati de içerecek şekilde düzeltilmesiyle ilgili görüşler ortaya konulmuştur. Böyle bir değişiklik gerektiği ile ilgili ortak karar verilmekle birlikte ne şekilde bir düzeltme yapılacağı ile ilgili görüş birliği sağlanamamış ve eski şekli devam etmiştir.¹¹⁶ Mecelle'nin 417. maddesinde ise, mu'addün li'l-istiğlâl mallarla ilgili bilgi verildikten sonra Kitâbü'l-İcâreye Müt'eallik Tâdilâtı Hâvi Rapor'da (1340 tarihli) menfaatin mal olması ile ilgili Hanefilerin ve cumhurun görüşlerine değinilmiştir. Sonuç olarak cumhurun menfaatin tazmini ile ilgili görüşünün kendi dönemleri için daha uygun olduğu ve menfaatin

112 Şirbini, a.g.e., II. s. 5-6.

113 Hafif, *Ahkâmü'l-Muâmelâtiş-Şer'iyye*, s. 30.

114 Demir, a.g.e., s. 18.

115 Zerkâ, a.g.e., III. s. 208.

116 Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, s. 70.

gayr-ı mütekavvim mal sayılmasının sıkıntılar doğurduğu belirtilmiştir.¹¹⁷

Kanaatimizce menfaat her ne kadar mal sayılmasa da insanların kendisine meylettiği hatta kendisinden dolayı ayna değer verdiği bir özelliktir. O zaman sadece malı değerli görüp bütün işlemleri varlığı olan ve elle tutulabilen gözle görülebilen maddî şeyler üzerine kurmak da sıkıntılar doğuracaktır. Bu durumda menfaati insanların değer verdiği, kıymet biçtiği, ayndan veya canlıdan elde edilen bir fayda olarak görmek gerekir. Böyle görülünce de üzerine akit yapılmasına istisnaen değil, baştan cevaz verilebilir. Bunu söylerken elbette menfaati yine mal sayılmayacağı kanaatiyle söylüyoruz. Menfaat hem lugaten hem de ıstılahen mal sayılacak bir şey değildir. Çünkü açıktır ki mal, maddî şeyler için kullanılan bir terimdir. Bundan dolayı olsa gerek Mahmesanî, menfaatlerin gayr-ı hissî mallar olarak adlandırıldığını ifade eder.¹¹⁸ Dolayısıyla hiçbir maddî varlığı olmayan araz durumdaki menfaatlerin mal olarak değerlendirilmesi de doğru olmayacaktır. O zaman söylenecek en doğru şey, menfaatler mal olmamakla birlikte mallar gibi yeri geldiğinde akde konu olabilen ve bir ayna bağlı olarak var olması kuvvetle muhtemel olan faydalardır. Bu menfaatler insanların faydasına olduğu için insanlar onlara meyletmekte ve onları değerli görmektedirler.

III. Menfaatin Ma'dûm Oluşu ve Akde Konu Olması

Daha önce ele aldığımız gibi cumhur menfaati doğrudan mal kapsamında değerlendirdiği için menfaatin akde konu olmasını ilkesel olarak kabul etmişlerdir.¹¹⁹ İz b. Abdisselam, şeriatın, garar içermesi ve ihtiyaç olmaması sebebiyle mevcut olmayan şeyin (ma'dûmun) satışını, kiraya verilmesini ve hibe edilmesini yasakladığını fakat menfaatler üzerine yapılan akitlerde menfaat ma'dûm olduğu halde cevaz verdiğini belirtir. Özellikle İmam Şâfiî'nin her ikisi de mevcut olmadığı halde menfaatlerin menfaat karşılığında kiraya verilmesini caiz gördüğünü

117 Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, s. 144. Yayınlanan raporda şu şekilde bir karar yer almaktadır: 'Ekser erbâb-ı hukukun re'yiine göre ta'til ve itlaf olunan menâfi' ale'l-ıtlâk tazmin lâzımdır. Zirâ ta'til sebebiyle lüzûm-ı tazminde yed-i muhikkânın izâlesi şart olmayıp yalnız yed-i mübtilanın isbâtı kâfidir. İtlâf suretine gelince hadd-ı zatında a'yânın takavvümü kendilerinden maksûd olan menâfi'a istinâd eder. Nasıl ki hiçbir suretle a'yânın mâliyet ve takavvümünde mâbihi'l-istinâd olan menfâati, mâl-ı mütekavvim telakki etmemek doğru değildir. Husûsıyla birçok ukûdda menfâatin mevrid-i akd add olunması ve ukûd-ı sahiha ve fâsidede tazmini lüzûmunun alyiye bulunması bu ciheti te'yid etmektedir.

Mecelle birinci re'yi kabul ederek gerek Kitâbü'l-İcâre ve gerek Kitâbü'l-Gasbda bu esasa göre ahkâm vaz' eylemiştir. Hâlbuki menfâatin, gayr-ı mütekavvim addolunması zamanımızın telakkiyat-ı iktisâdiyesiyle gayr-ı kâbil-i tevfiik olduğu gibi ta'til veya itlaf olunan menâfi'in mazmun olmaması kâvilere, zu'afanın emvalini gasp ve zabla teşvik mahiyetini tazammun eylemekte ve gasp da'valarının temâdisinde bir amil-i mühim teşkil etmekte bulunduğundan komisyonumuz ikinci re'yi tercih eylemiştir. Binâen aleyh gasp ve itlaf olunan menâfi'in mazmûniyetinde aynı mu'addün li'l-istiğlal olup olmaması hâiz-i ehemmiyet olmadığından Mecelle'nin 417. Maddesinin tayyına karar verilmiştir. Ceride-i Adliye, 1340, sy. 25, s. 902-903.

118 Mahmesânî, *a.g.e.*, I, s. 19.

119 Karâfi, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim (684/1285), *el-Furûk Envârü'l-burûk fî envâi'l-furûk I-IV*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, s. 331.

dile getirir. Bunun delili olarak Hz. Peygamberin Kur'an öğretme karşılığında nikâh akdini geçerli saymasını ve Hz. Şuayb'ın, Hz. Musa'ya on yıl çobanlık yapması karşılığında kızını evlendirmesini¹²⁰ gösterir.¹²¹

Hanefî mezhebinde ise menfaat mal sayılmadığı için durum farklı değerlendirilmiş ve menfaatin ma'dûm olması ve ma'dûmun satışının caiz olmaması sonucu menfaat doğrudan akde konu edilmemiştir. Aynlardaki gibi mütekavvim olmayan ve ayndan bağımsız olarak üzerine akit yapılamayan menfaatler, kira, âriyet, mehir vb. akitlerin konusu olduklarında, mal sayılmakta ve akitle mütekavvim olmaktadır.¹²² Zira menfaatlerin belirli bazı akitlere konu olabileceği hususunda nasslar bulunduğu gibi bu konuda cari olan örf ve adet de mevcuttur. İslam hukukunda daha sonra sayacağımız birçok uygulamada görüleceği gibi, menfaat bir akde konu olmuş ve buna cevaz verilirken de özellikle Hanefî mezhebinde kıyasa aykırı olarak menfaat akde konu olabilir denilmiştir. Örneğin icâre akdinde menfaatin akde konu olması, kaynaklarda kıyasa aykırı olarak -istihsanen- caiz görülmüştür. Dolayısıyla menfaatin gerek ma'dûm olması gerekse ihrâzı ve iddiharı mümkün görülmemesi sebebiyle mal sayılmaması ister istemez günlük hayatta zaruri olan bu işlemlerin uygulanması sebebiyle bir şekilde yol bulunarak istihsanen veya farklı isimler altında caiz görülmüştür. Çünkü menfaatlerin belirli akitlere konu olmaları, insanlar açısından bir ihtiyaç olduğu gibi burada zaruret de söz konusu olmaktadır. Aksi takdirde sıkıntılar oluşacaktır. Dolayısıyla Hanefî mezhebinde menfaat ancak akitle mütekavvim hale gelir ki, bu da kıyasa aykırı olarak istihsanen gerçekleşir.¹²³ Ayrıca Hanefî mezhebinde, menfaat üzerine akit yapan tarafların rızalarına binaen menfaatlerin de mütekavvim olacağı, dolayısıyla akitlere de konu olabileceği kabul edilmiştir.¹²⁴

Menfaatin bir akde konu olması için çeşitli şartlar aranmaktadır. Bu bağlamda menfaatin akde konu olabilmesi için öncelikle menfaatin malum olması gerekmektedir. Akde konu olan menfaatin malum olması menfaat yerinin, müddetinin, sanatkâr ve işçilerin ücret karşılığında tutulması durumunda yapılacak işin belirgin

120 Bu menfaatin, bud' menfaati karşılığı olmasıdır.

121 İbn Abdisselam, *Kavâ'idu'l-ahkâm fi islâhi'l-enâm*, II. s. 250.

122 Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) Ömer b. İsa (430/1039), *Te'sisü'n-nazar*, (thk. Mustafa Muhammed el-Kabbâni ed-Dimaşki), Dârü İbn Zeydun, Beyrut t.y., s. 128-129; Merğînânî, a.g.e., III. s. 237.

123 Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali Râzî (370/981), *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî I-VIII*, (thk. İsmetullah İna'yetullah Muhammed), Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye; Medine: Dârü's-Sirac, 2010, III. s. 329-330; Serahsî, *Mebûsât*, XI. s. 78-79; Serahsî, *Usulü's-Serahsî I-II*, (thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993, I. s. 56; Kâsânî, a.g.e., V. s. 516; Zeylâi, a.g.e., V. s. 234; Burhâneddin Buhârî, Burhanüddin (Burhanüş-şeria) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilaziz Buhârî Merğînânî (616/1219), *el-Muhitü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî I-IX*, Darü'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 2004, VII. s. 24; Ali Haydar, a.g.e., I. s. 115; Hacak, "Menfaat", *DİA*, XXIX. s. 133.

124 Teftazani, *Şerhü't-Telviḥ ale't-Tavziḥ*, I. s. 171; Kâsânî, a.g.e., X. s. 15; Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa Hanefî (855/1451), *el-Binâye şerhu'l-Hidâye I-XIII*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000, XI. s. 251.

olması ile olur. Ayrıca menfaatin şer'an muteber olması ve menfaatin elde edileceği malın tesliminin mümkün olması gerekir.¹²⁵ Bütün bunların yanında menfaat üzerine yapılan akitlerde akdin, elde edilmesi mümkün olmayan menfaat üzerine yapıldığını söylemek caiz değildir. Yapılacak işlemi menfaatin dayandırıldığı mala isnad etmek gerekir. Örneğin 'bu evin menfaatini sana kiraladım' yerine 'bu evi sana kiraladım' demek gerekir. Çünkü menfaat o anda yoktur ve temlike konu olacak durumda değildir. Dolayısıyla üzerine akit yapılamaz.¹²⁶ Yani akit sırasında ayn, menfaatin yerini almış olur.¹²⁷

Fukahâ menfaatlerin akde konu olacağı noktasında hemfikir olmakla birlikte, menfaat üzerine yapılan fasid akitlerde ücretin belirlenmesi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Menfaat üzerine meydana gelen fasid akitlerde ücret belirlenmemişse "ecr-i misil" gerektiği konusunda ittifak olmakla birlikte,¹²⁸ fasid bir akitte müsemma bir ücret varsa bu durumda hangisinin ödenmesi gerektiği ile ilgili farklı görüşler vardır. Hanefilere göre bu durumda ecr-i misil ödenmelidir. Fakat ecr-i misil, müsemma ücreti de geçmemelidir. Çünkü Hanefî mezhebinde menfaat aslen mal olmayıp akde binaen mal hükmünü alır. Yani menfaati, akit mütekavvim hale getirir. Akdi yapanlar, yaptıkları akitle, menfaate müsemma ücret kadar bir değer vererek mütekavvim hale getirmişlerdir. Belirlenen ücretten fazlası, akit dışı bir fazlalıktır oysa menfaat akit dışında mütekavvim sayılmamaktadır.¹²⁹ Hanefilerden Züfer ve diğer mezheplere göre ise ecr-i misil müsemma ücreti geçebilir. Çünkü menfaatler aslı itibariyle mütekavvimdir. Bunlara akit dışında da mal sayılmaktadırlar. Dolayısıyla menfaat mütekavvim sayıldığı için ecr-i misil, müsemma ücretten fazla olsa dahi verilmelidir.¹³⁰

Menfaat üzerine meydana gelen akitler genelde üç türdür. Birincisi menfaat karşılığında ücret alınan akitlerdir. Bunlar icâre, cuâle, kırâz (mudarebe), musâkât ve müzâra'a vb. akitlerdir. İkincisi ise vakıf, vedia, âriyet vb. karşılığında ücret talep edilmeyen akitlerdir. Üçüncü türde ise vekâlet, vesâyet gibi karşılığında ücret talep edileceği gibi, ücret talep edilmeyebilen akitlerdir.¹³¹

125 İcare akdinde menfaatte aranan şartlarla ilgili bkz. Bardakoğlu, Ali, *İslam Hukukunda ve Modern Hukukta İcâre Akdi –Özellikle Personel İstihdamı-*, Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1982, s. 37-62.; Kayar, Mehmet Sedik, *İslam hukukunda icâre akdi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır 2011, s. 20-30.

126 Serahî, *Mebûsât*, XII. s. 64-65;

127 Abdülaziz el-Buhârî, *a.g.e.*, I. s. 256; Ali Haydar, *a.g.e.*, I. s. 115

128 Zeylaî, *a.g.e.*, V. s. 121-122; Derdir, Ebû'l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (1201/1786), *Şerhu's-sağîr ala akrebi'l-mesâlik ila mezhebi'l-İmâm Mâlik I-IV*, (hamiş Ahmed b. Muhammed Savi Maliki), Dârü'l-Maârif, Kahire t.y, IV. s. 23; Mâverdi, *a.g.e.*, VII. s. 315.

129 Kâsânî, *a.g.e.*, VI. s. 70; Zeylaî, *a.g.e.*, V. s. 121-122.

130 Kâsânî, *a.g.e.*, VI. s. 70; Derdir, *a.g.e.*, IV. s. 23; Mâverdi, *a.g.e.*, VII. s. 315; Cündî, Muhammed eş-Şehhat, *Dâmânü'l-akd evi'l-mes'uliyyeti'l-akdiyye fiş-şeriatil-İslâmiyye*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Kahire 1990, s.113-114.

131 Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, III. s. 228.

IV. İslam Hukukunda Menfaate Dayalı İşlemler

Mezhepler arasında menfaatin mal olup olmaması ile ilgili ihtilaf olmasına rağmen, sonuç olarak menfaatin akde konu olması hususunda herhangi bir ihtilaf olmadığı görülmektedir. İslam hukuku kaynaklarında menfaat içerikli uygulamaları ele alacağımız bu bölümde bu uygulamaları bütün yönleriyle incelemek yerine sadece konumuzla alakalı olarak, menfaat içeren yönünü ve menfaatle ilişkisini ele alacağız.

A. İcâre

İslam hukukunda icâre akdi, akitler içerisinde genellikle bey' akdinden sonra ele alınmakta ve kaynaklarda genişçe bir yer ayrılmaktadır. Kaynakları incelediğimizde görüyoruz ki, icâre akdinin meşruiyeti Kur'ân ve sünnete dayandırılmıştır.¹³² Ayrıca Rasulullah'ın (s.a.v.) peygamber olarak gönderilmesinden sonra, insanların mallarını ve emeklerini kiralama işlemini yapmaları ve Rasulullah'ın bu durumu devam ettirmesi de icârenin cevazına delil kabul edilmiştir.¹³³

İcâre akdi kaynaklarda tarif edilirken genel olarak menfaatin ivaz karşılığı satılması olarak değerlendirilmiştir. Örneğin Serahsî icâre akdini, '*malî değeri olan bir bedel karşılığında menfaat üzerine gerçekleşen bir akittir*' şeklinde tanımlar.¹³⁴ Benzer tanımlama birçok Hanefî kaynakta geçmektedir.¹³⁵ Mecellede de icâre '*Menfa'atı ma'lûmeyi ivaz-ı ma'lum mukâbelesinde bey' etmek demektir*' şeklinde geçer.¹³⁶

Keza Kâsânî (587/1191), '*İcâre akdi âlimlere geneline göre caizdir. Ebubekir el-Esam bunu caiz görmemiştir. Kıyasa göre bu doğrudur. Çünkü icâre menfaatin satışıdır. Menfaat ise halde mevcut değildir (mâdûmdur). Mâdûm ise satışa konu olmaz. Gelecekte elde edilecek bir şey üzerine satış gerçekleşmez. Dolayısıyla hem*

132 Bkz. 43. Zuhuf, 32; 28. Kâsas, 27.; İcare ile ilgili hadisler için bkz. Wensinck, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfazi'l-hadisî'n-nebevi*, e-c-r (ج) maddesi, I. s. 16-21.

Örneğin, 'Ücret karşılığı çalıştırdığımız kişinin teri kurumadan ücretini verin' İbn Mâce, Ruhûn: 4; Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna (307/919), Müsnedu Ebi Ya'lâ el-Mevsîlî, (thk. Hüseyin Selim Esed), Dârü'l-Me'mun li't-Turas, Dımaşk 1984, XII. s. 34; Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmî (360/971) er-Ravzî'd-dâni ile'l-mu'cemi's-sagîr li't-Taberânî I-II, (thk. Muhammed Şukur Mahmûd Emrir), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1985, I. s. 43; Beyhâkî, es-Sünenü's-sagîr, II. s.320; a. mlf., es-Sünenü'l-kübra, VI. s. 200.

Başka bir hadiste 'kişi ücret karşılığı kiraladığı kişinin alacağı ücreti bildirsin' buyrulmaktadır. İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim (235/849), *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-asâr*, (haz. Kemâl Yûsuf el-Hût), Dârü't-Tac, Beyrut 1989, IV. s. 366; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, XI. s. 198.

133 Şâfîî, a.g.e., V. s. 44; Serahsî, *Mebûsât*, XV. s. 74.

134 Serahsî, *Mebûsât*, XV. s. 74;

135 Mergînânî, a.g.e., III. s. 231; Mevsîlî, a.g.e., II. s. 50; Molla Hüsrev, a.g.e., II. s. 225; Cürçânî, Ali b. Muhammed Seyyid Şerif (816/1413) *Mu'cemüt't-tarîfât*, (Tahkik ve Dirase: Muhammed Sıddık el-Miñşâvî) Dârü'l-Fazile, Kahire 2004, s. 12; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslamiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu I-VIII*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul t.y., VI. s. 160.

136 Mecelle md. 405.

hale (şimdi) hem de meâle (geleceğe) bağlı olarak bunun üzerine akdin caiz olduğu söylenemez. Bundan dolayı aslen caiz değildir. Fakat Kur'an ve sünnete dayanarak istihşanen cevaz verilmiştir.' der.¹³⁷ Bütün bu tariflerden icâre akdinin, ayndan, insandan veya hayvandan elde edilen malum, mübah bir menfaatin bir bedel karşılığı satın alınması anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla icâre akdinde öncelikle menfaatin satışı söz konusu olup ayn sahibinin mülkiyetinde kalmaktadır.

Şâfiî mezhebinde icâre akdi, '*bezl ve ibahaya kabiliyetli olan malum menfaat*¹³⁸ hakkında, *malum bir ivazla yapılan akittir*' şeklinde tanımlanır.¹³⁹ İmam Şâfiî, icâre akdini, bey' akdinden sayar. Çünkü ona göre icârede, müste'cir bir kişinin, bir hayvanın, bir evin menfaatine belirli bir süre mâlik olmakta, bunun karşılığında mal sahibi kişi ise bir ücret almaktadır. Bu ise bir bey' akdidir.¹⁴⁰ Malikî mezhebinde icâre kısaca '*menfaatin satışı*' olarak tanımlanmaktadır.¹⁴¹ Daha geniş bir şekilde ise, '*Bir şeyin mübah olan menfaatini o menfaatten neşet etmeyen bir ücret karşılığında, belirli bir süreliğine başkasına temlik etmektir*' şeklinde ifade edilmiştir.¹⁴² Hanbelî mezhebinde icâre '*belirli bir ayndan belirli bir süreyle veya zimmette sabit olacak şekilde ya da belirli bir ücret karşılığı belirli bir amel yapma şeklinde peyderpey elde edilen malum, mübah bir menfaat üzere gerçekleşen akittir*' şeklinde tarif edilir.¹⁴³ Hanbelî mezhebinde diğer bir tanım ise '*peyderpey meydana gelen malum bir menfaat üzerine malum bir süre ve malum bir ücret ile yapılan akittir*' şeklindedir.¹⁴⁴

İcâre akdinde akdin menfaat üzerine mi yoksa ayn üzerine mi gerçekleştiği ile ilgili temel iki görüş vardır. Hanefî mezhebinde hâkim görüş akdin menfaatin mahalli olan ayn üzerine gerçekleştiği şeklindedir. Çünkü akidde bir mahallin varlığı şarttır. Burada ise menfaat akdin inşası anında ma'dûm olduğu için akdin mahalli ma'dûm olacaktır. Dolayısıyla ayn, menfaatin yerini alacak ve akid ayn üzerine gerçekleştirilecektir.¹⁴⁵ Burada seferin, meşakkatin yerine geçmesi, bulûğun

137 Kâsânî, a.g.e., V. s. 511-512.

138 Sahibinin bedelli veya bedelsiz olarak başkasına temlik edebileceği menfaatler. Burada nikâh akdinde kocanın eşinden elde edeceği menfaat gibi sahibinin başkasına temlik edemeyeceği menfaatler istisna edilmektedir.

139 Şirbîni, a.g.e., II. s. 427; Bilmen, a.g.e., VI. s. 165.

140 Şâfiî, a.g.e., V. s. 45.

141 Karâfî, *Ez-Zahire*, V. s. 371.

142 Desûkî, a.g.e., IV. s. 2; Bilmen, a.g.e., VI. s. 165.

143 Haccâvî, Şerefeddin Musa b. Ahmed b. Musa b. Salim Ebü'n-Necâ (968/1560), *el-İknâ' li-tâlibi'l-intifâ' I-IV* (3. baskı), (tahkik Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Dâretü'l-Melik Abdülaziz, Riyad 2002, II. s. 487; Buhûti, Mansur b. Yunus b. İdris (1051/1641), *Keşşafü'l-kıma' an metni'l-İknâ' I-X*, (tahkik İbrâhim Ahmed Abdülhamid), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003, V. s. 1773.

144 Bilmen, a.g.e., VI. s. 165.

145 Serahsî, *Mebisât*, XV. s. 74; İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid (861/1457), *Şerhu fethü'l-kadir I-X*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, IX. s. 360.; Seyyid Nesib, 'Damân-ı menfaat meselesinde Hanefiyye ve Şâfiyye'nin münazara-i içtihadıyyesi ve müctehidin-i Hanefiyyeden Kemâl ibn Hüman'ın galebe-i gasbda menâfi'nin 'aleiltlak mazmûniyeti ile iftanın lüzümü hakkındaki kavli', *Ceride-i Adliyye*, h.1339, sy. 31. s. 1578.

î'tidal yerine geçmesi gibi sebebin müsebbib makamında sayılması ilkesi delil gösterilmiştir.¹⁴⁶ Cumhurun görüşü ise, bizzat menfaat üzere gerçekleştiği şeklindedir. Cumhur menfaati direk mal türünden saydığı için ve icâre akdinde, ücret menfaatin karşılığı olduğu için akdin menfaat üzerine gerçekleşeceğini kabul etmiştir. Fakat yine de ayn, menfaatin mahalli ve menşei olduğu için akid ayna izafe edilir.¹⁴⁷

Hanefî mezhebinde menfaat ma'dûm sayılmakta, dolayısıyla ma'dûm üzerine işlem yapılmayacağı için menfaat ayna kıyas yapılarak ma'dûm olan ayn üzerine akit kurulmayacağı gibi ma'dûm olan menfaat üzerine de akit kurulamaz fakat istihsanen cevaz verilir.¹⁴⁸ İbn Kayyim böyle bir kıyası reddederek bunun fasit kıyas olduğunu belirtir. Ona göre ma'dûmun satışı ile ilgili yasak, mevcut olma imkânı olan aynlarla ilgilidir ve ayn üzerine yapılacak akitlerde aynın mevcut olması şarttır. Oysa menfaat ortada olmayan bir şeydir ve burada akit zaten ortada olmayan (ma'dûm) şey üzerine yapılır. Ayn ile menfaat arasında farklar bulunmaktadır. Bu kıyasta illetin 'ma'dûm olma' olduğuna ise itiraz eder ve aynlardaki ma'dûmiyetle, menfaatteki ma'dûmiyetin aynı olmadığını belirtir. Çünkü bu kıyasta asl olan ayndaki ma'dûmiyet, asıl olmayıp özel bir ma'dûmiyettir oysa menfaatte ma'dûmiyet esastır.¹⁴⁹

İcâre akdinde mahallin malum olması gerekir. İcâde akdinde her ne kadar mahal menfaat ise de buradan kasıt mahallin kendisinde tahakkuk edeceği malın –me'curun- taraflarca bilinmesidir. Mesela içerisinde oturulacak evin, menfaatinin belli olması için taraflarca tanınması ve bilinmesi zaruridir.¹⁵⁰ Menfaatin belirlenmesi ise süre ve mesafenin belirlenmesi ile olur. Süre ile akdin konusunun miktarı belirlenmiş olur. Çünkü menfaatler peyderpey meydana geldiği için bunların miktarı ancak sürenin açıklanmasıyla belirlenir.¹⁵¹ Dolayısıyla menfaatin meçhul değil malum olması menfaatin belirli kriterlerle tahmin edilebilir olması demektir. Yani menfaat her ne kadar ma'dûm sayılsa da aslında birebir ma'dûm değil hatta ma'dûmun satışından farklı bir uygulama söz konusudur. Çünkü burada me'cur bir malın varlığı söz konusudur ve genel olarak eşyalar menfaatleri ile kaimdirler, bir eşyadan elde edilecek menfaatin varlığı asıl, yokluğu ise arızî bir durumdur. Hükümler arızî duruma göre değil aslî duruma göre verilmelidir. Bundan dolayı

146 Seyyid Nesib, 'Damân-ı menfaat', *Ceride-i Adliyye*, s. 1580.

147 Desûkî, *a.g.e.*, IV. s. 2-3; Buhûti, *Keşşafü'l-kınâ'an metni'l-İknâ'*, V. s. 1774; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI. s. 3.

148 İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IX. s. 359.

149 İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (751/1350), *İ'lâmü'l-muvakkîn an rabbi'l-alemin I-VII*, Daru İbnü'l-Cevziyye, Demmâm 1423, III. s. 202.

150 Bardakoğlu, *İslam Hukukunda ve Modern Hukukta İcâre Akdi*, s. 37.; Çeker, Orhan, *Fıkıh Dersleri I*, Ensar Yayıncılık, Konya 2011, s. 152.

151 Serahsî, *Mebstût*, XV. s. 75; İbn Âbidin, *a.g.e.*, IX. s. 8., *El-Mevsuatu'l-fikhiyye*, İcâre (الجارعة) maddesi, I. s. 260-261; *el-Fetavâ'l-Hindiyye*, IV. s. 411.

bazı İslam âlimleri icâre akdinde menfaatin istihsanen akde konu olabileceğini kabul etmemişler ve direkt akde konu olacağını bildirmişlerdir.¹⁵² İcârede menfaatin malum olması şartı ile de belki bu görüş daha kuvvet bulacaktır. İcârede menfaatin malum olması me'cur'un kullanma zamanını tespit etmek demektir. Örneğin evin bilinmesinin yanı sıra ne kadar zaman orada oturulacağı da tespit edilmelidir veya edim üzerineyse bunun ne olduğu açıkça belirlenmelidir.¹⁵³ Böylece bir haksız kazanç veya garar gibi durumlar bertaraf edilmiş olur. Ayrıca menfaatin elde edilmemesi durumunda tazmin hükümlerinin tespiti daha da kolaylaşacaktır. Menfaatin belirlenmesinde diğer bir şart ise menfaatin fiilen ve şer'an elde edilebilecek konumda olması gerekir. Örneğin kaçak köleyi kiralamak caiz olmadığı gibi, masiyete sebep olacak bir şeyi kiralamak da caiz değildir.¹⁵⁴ Dolayısıyla icâre akdinde menfaatin mütekavvim, örfen talep edilen, malum ve müstecirin faydalanabileceği bir konumda olması gerekir.

Alış verişte semen olan her şey icârede ücret olabilir.¹⁵⁵ Menfaatler de kira akdinde ücret olabilir.¹⁵⁶ Menfaatler, Hanefî âlimlerce mal sayılmamakla birlikte elde edilmekle yokluktan kurtulacağı ve akde konu olmakla da mütekavvimlik kazanacağı için kira akdinde bedel olabilir.¹⁵⁷ Fakat burada Hanefîlere göre menfaatlerin benzer türden olmaması gerekmektedir. Örneğin bir ev kiralamak karşılığında başka bir evin kiraya verilmesi uygun görülmemiştir.¹⁵⁸

İcârede ücret, Hanefî ve Malikîlere göre me'curun kullanımı sonrası yani akitte belirlenen zaman sonunda, Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise kira akdiyle doğar.¹⁵⁹ İlk görüşe göre menfaat akit sırasında ma'dûmdur ve mevcut olmayan bir şeye ücret istemek doğru olmayacaktır. Nasıl ki bey' akdinde semen, malın tesliminden sonra veriliyorsa, icarede de ücret menfaatin elde edilmesinden sonra verilmelidir.¹⁶⁰ Akitle belirlenen sürenin sonunda menfaat elde edilmiş olacağı için, artık elde edilmiş şeyin ücreti tahakkuk edecektir. Ebu Hanîfe bir kişinin Mekke'ye kadar binek hayvanı kiralama konusunda, önce Mekke'den dönünceye kadar hayvan

152 Serahsî, *Mebûsât*, XV. s. 75.

153 Çeker, *Fıkıh Dersleri I*, s. 152.

154 *el-Fetavâ'l-Hindîyye*, IV. s. 411; *El-Mevsuatu'l-fıkhiyye*, İcâre (إجارة) maddesi, I. s. 260; Bardakoğlu, "İcâre", *DİA*, XXI. s. 381; Bilmen, a.g.e., VI. s. 167.

155 *El-Mevsuatu'l-fıkhiyye*, İcâre (إجارة) maddesi, I. s. 263; Bilmen, a.g.e., VI. s. 183.

156 Şirâzî, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf (476/1083), *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî I-III*, (thk. Zekeriyâ Umeyrat), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995, II. s. 251; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI. s. 12.

157 Bardakoğlu, "İcâre", *DİA*, XXI. s. 382; Çeker, *Fıkıh Dersleri I*, s. 158.

158 Merğînânî, a.g.e., III. s. 241; İbn Âbidîn, a.g.e., IX. s. 85; İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî (595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid I-IV*, (şerh tahkik tahrir: Abdullah Abbadi), Dârü's-Selam, Kahire 1995, IV. s. 1807; Burada riba şüphesinin olduğuda düşünülmüştür. Bilmen, a.g.e., VI. s. 169, 183; *el-Fetavâ'l-Hindîyye*, IV. s. 412.

159 Merğînânî, a.g.e., III. s. 231; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI. s. 12; *El-Mevsuatu'l-fıkhiyye*, İcâre (إجارة) maddesi, I. s. 265-267; Bardakoğlu, "İcâre", *DİA*, XXI. s. 382.

160 Bardakoğlu, *İslam Hukukunda ve Modern Hukukta İcâre Akdi*, s. 84.

sahibine ücret vermeyeceğini benimserken daha sonra belirli bir ücret karşılığı, bir yolu gitmek için kiraladığı hayvanı kullanıp bu yolun bir kısmını gitmesi durumunda, bu kısım için bir miktar ödemede bulunulacağını belirtmiştir. Çünkü burada menfaatin bir kısmı teslim alınmış olmaktadır.¹⁶¹ Dolayısıyla icârede müstecir, menfaati elde ettikçe mal sahibi de ücreti o miktarda hak etmektedir. Fakat bu durumda ücretin anbean verilmesi sorun olacağından belirli bir sürenin sonunda verilmesi uygun görülmüştür.¹⁶² Fasit bir icârede de eğer menfaat elde edilmişse ecr-i misil tahakkuk eder.¹⁶³ Şafîî ve Hanbelîlere göre ise menfaat akit anında mevcut olmasa da hükmen mevcut sayılır ve kira bedeli akitle vacip hale gelir.¹⁶⁴

Kiracının, kiraladığı malı akit süresi içerisinde başka birine kiralaması genel olarak kabul edilse de,¹⁶⁵ kendi kiraladığı ücretten yüksek bir ücretle kiralaması erken dönem fakihlerinden itibaren tartışma konusu olmuştur. Şa'bî (104/722), Ata b. Ebî Rabâh (114/732) gibi fakihler bunu uygun görürken, İbrâhim en-Nehaî (96/714) ise bunu ancak ilk kiracının malda bir fazlalık meydana getirdiği durumda uygun görmüştür.¹⁶⁶ Özellikle Hanefiler bunu uygun görmemişlerdir. Hanefilerin buradaki tavrı yine menfaatin maliyeti ile ilgili içtihatlarına dayanmaktadır. Bunun yanında sunî fiyat artışı ve sebepsiz iktisabı önleyici bir tedbir de olabileceği düşünülmüştür.¹⁶⁷ Hanbelî mezhebine mensup bazı âlimler ise özellikle Rasulullah'ın, dâmin olunmayan (sorumluluğu alınmayan-ödeme yükümlülüğü üstlenilmeyen) bir malın kârını (ربح ما لم يضمن) yasakladığı hadise¹⁶⁸ dayanarak bunu uygun görmemişlerdir.¹⁶⁹ Hanefî mezhebinde bu hadis delil alınmakla birlikte ilk kiracının malda yaptığı fazlalık tazmin kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁷⁰

Kiralayan ve kiraya verenin akdin süresi dolmadan ölmesi durumunda akdin sona erip ermeyeceği de fukahâ arasında ihtilafli bir konudur. Hanefî mezhebinde her ikisinin veya ikisinden birinin ölümüyle akit son bulur. Çünkü burada kiraya veren açısından bakıldığında menfaat akitle onun mülkiyetinde takdir edilmiş ve değer biçilmiştir. Ölümüyle onun mâlik olma sıfatı da yok olduğu için menfaate de artık mâlik değildir. Kiralanan malın rekabesi başkasına geçtiği için menfaat mülkiyeti de başkasına geçmiştir. Bu bir evi kiraya veren kişinin kiracının rızasıyla

161 Serahsî, *Mebstût*, XV. s. 111.

162 Bilmen, *a.g.e.*, VI. s. 166.

163 Zeylaî, *a.g.e.*, V. s.121-122; Derdir, *a.g.e.*, IV. s. 23; Mâverdi, *a.g.e.*, VII. s. 315; Bilmen, *a.g.e.*, VI. s. 186.

164 Bardakoğlu, *İslam Hukukunda ve Modern Hukukta İcâre Akdi* s. 85.

165 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI. s. 53.

166 Serahsî, *Mebstût*, XV. s. 78.

167 Bardakoğlu, "İcâre", *DİA*, XXI. s. 383.

168 Ebû Dâvûd, *Büyüt'*: 68; Nesâî, *Büyüt'*: 60.

169 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI. s. 53; *El-Mevsuatu'l-fıkhiyye*, İcâre (إجارة) maddesi, I. s. 267;

170 Serahsî, *Mebstût*, XV. s. 79.

evi satması olayına benzetilmiştir. Evi sattığında nasıl kira akdi son buluyorsa, burada da mülkiyet ve buna bağlı olarak menfaat başkasına intikal ettiği için akit son bulmuş olur. Kiracı açısından bakıldığında ise akit yine sona erdirilir. Çünkü devam etmesi durumunda kiracının varisleri bu akdi devam ettireceklerdir. Bu ise menfaatin miras olarak intikali anlamına gelir. Oysa menfaatler mirasa konu edilemezler. Çünkü miras bırakılacak bir şeyin var olması gerekir. Menfaat ise ayn kullanılmadan önce mevcut değildir. Mevcut olmayan bir şeyin mirasa konu olması da düşünülemez.¹⁷¹ Malikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebinde ise akit son bulmamaktadır. Kiraya veren öldüğünde, kiracı belirlenen sürenin sonuna kadar maldan faydalanmaya devam eder. Aynı şekilde kiralayan öldüğünde de varisleri akdin bitimine kadar maldan faydalanırlar. Çünkü menfaat akdin başından itibaren mal hükmündedir ve icâre akdi bağlayıcı bir akittir, bey' akdinde olduğu gibi taraflardan birinin ölümüyle son bulmaz.¹⁷²

Görüldüğü gibi menfaat üzerine kurulan icâre akdi ile ilgili fûru konularında fukahânın menfaatin mal sayılıp sayılmaması ile ilgili ihtilafı etkisini göstermektedir. Gerek icâre akdinin kuruluş aşamasında (Hanefilerin istihsanen cevaz vermesi gibi) gerek kurulduktan sonraki aşamada (ücretin tahakkuku, kiracının kiralanan mal üzerindeki tasarrufu vb.) gerekse akdin sonlanmasında bu farklılık kendisini göstermektedir.

B. Menfaatin Mehîr Konusu Olması

Mehir, nikâh sebebiyle kadının, kocasından alması gereken bir maldır. Mehîrin varlığı ve gerekliliği mezhepler arasında ihtilaf konusu olmayan bir durumdur.¹⁷³ Mehîrin mal olması gerektiği konusunda ittifak olmakla birlikte, nelerin mehîr olabileceği ile ilgili mezhepler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Çünkü ayette, 'أَنْ تَتَّبِعُوا بِأَمْوَالِكُمْ'... *mallarımızla (mehîrlerini vererek) istemeniz...*¹⁷⁴ buyrulur, mehîrin mal olduğu belirtilmiştir. Konumuz gereği biz menfaatin mehîre konu olup olmaması ile ilgili tartışmalara değineceğiz.

Mehir olarak belirlenebilecek menfaatlere dair, fıkıh kaynaklarında çokça örnek verilmiştir. Örneğin kadın, kocasından mehîr olarak bir mülk, bineğin, arsanın menfaatini, bir kölenin hizmetini talep edebilir ya da kendi için bir iş yapmasını veya başkasına yaptırmasını, hayvanlarını gütmesini, kendisini hacca veya bir beldeye götürmesini, Kur'ân eğitimi vermesini hatta eşini boşamasını, bulunduğu beldeden başka bir beldeye gitmemeyi vb. talep edebilir. Menfaatin

171 Serahsi, *Mebûsât*, XV. s. 153; Zeylai, *a.g.e.*, V. s. 144; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI. s. 42.

172 Haraşi, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah (1101/1689), *Şerhu Muhtasarı Halil I-VIII* (2. Baskı), Bulak 1317, VII. s. 30; Mâverdi, *a.g.e.*, VIII. s. 408; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI. s. 42.

173 Mehîr ile ilgili ayetler: 2. Bakara, 229, 250; 4. Nisa, 4, 20-24; 33. Ahzab, 50.

174 4. Nisa, 24.

mehre konu olması ile ilgili mezheplerin görüşlerine geçmeden önce bu konuda genelde delil olarak kullanılan nasları vermek uygun olacaktır. Bu hususta öncelikle Kasas sûresinde Hz. Musa ile ilgili kıssada geçen şu ayetler delil gösterilir:

*‘(Şuayb) dedi ki: Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızından birini sana nikâhlamak istiyorum ...’*¹⁷⁵ Bu ayette Hz. Şuayb, Hz. Musa’nın kendisi için çalışmasını mehir kabul ederek, kızlarından biriyle evlenmesini istemektedir. Burada bir kişinin çalışmasından elde edilecek menfaat mehir olarak belirlenmiştir.¹⁷⁶ Diğer bir delil ise, Hz. Peygamber’in Kur’ân öğretmeyi mehir olarak saymasıdır. Bu hadiste bir kadınla evlenme talebinde bulunan sahabiye Rasulullah mehir olarak vereceği bir şeyi olup olmadığını sormuş, olmadığı tespit edilince de en son olarak: *“Kur’ân’dan ezberinde olan bir şey var mı?”* buyurması üzerine sahabi: *“Falan falan sûreler ezberimdedir”* diyerek bildiği sûreleri saymıştır. Rasûlullah (s.a.v.), *“Kur’ân’dan ezberinde olan sûrelere karşılık o kadını sana nikâhladım”* buyurmuştur.¹⁷⁷ Bu hadisi delil alanlar, hadiste geçen *‘لما معك من القرآن’* lafzından kastın Kur’ân’dan bildiğini kadına öğretmesi olduğunu belirtmişlerdir. Karşıt görüşte olanlar ise buradaki kastın Kur’ân bilgisi sebebiyle bir ikram veya ödül olarak nikâhın kıyıldığını kabul etmektedirler.

Hanefî mezhebinde daha önce bahsettiğimiz gibi menfaat kendi başına mal olmayıp, ancak bir akde konu olduğunda mal sayılmaktadır. Mehir konusunda da hâkim olan görüş mehrin mütekavvim bir mal olmasıdır.¹⁷⁸ Dolayısıyla aslı itibariyle menfaat her ne kadar mal sayılmasa da herhangi bir akitle mal hükmünde sayılacak olan menfaatler mehir olabilmektedir. Örneğin icâre akdinde evin menfaati nasıl akde konu olup mal hükmünde sayılıyorsa, nikâhta da bir evin menfaati mehir olarak belirlenebilir. Burada asıl önemli olan şer’an mehir olarak belirlenen şeyin teslim edilebilir olup olmamasıdır.¹⁷⁹

Kocanın belirli bir süre hanımına çalışması şeklinde bir menfaatin mehir olup olmayacağı konusunda Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf olumsuz görüş belirterek bunun mehir olamayacağını ve kadın için mehr-i misil verileceğini söylerler. İmam Muhammed ise bunun mehir olarak belirlenebileceğini fakat kocanın bu menfaatin karşılığı sayılacak bir bedeli mehir olarak vereceğini belirtir.¹⁸⁰ Ancak mehir kocanın karısı dışında birine çalışması şeklinde belirlenirse bu sahih kabul

175 28. Kasas, 27-28.

176 Acar, Abdullah, *Fıkhi Açından Kur’ân Kıssaları*, e-Kopi, Konya 2010, s.364.

177 Buhârî, Fedâilu’l-Kur’an: 22; Müslim, Nikâh: 76; Nesâî, Nikâh: 62.

178 Kâsânî, a.g.e., III. s. 491.

179 Kâsânî, a.g.e., III. s. 495; İbnü’l-Hümâm, a.g.e., III. s. 327.

180 Merğînânî, a.g.e., I. s.201; Kâsânî, a.g.e., III. s. 493; İbnü’l-Hümâm, a.g.e., II. s.326; Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed (1394/1974), *el-Ahvâlü’ş-şahsiyye* (2. Baskı), Dârü’l-Fikri’l-Arabi, Kahire 1950, s. 176.

edilmiştir. Örneğin kadının kendisiyle evlenmek isteyen kişiden mehir olarak babasına bir yıl hizmet etmesini istemesi uygun görülmüş buna Hz. Şuayb'ın kıssası delil gösterilmiştir.¹⁸¹

Kur'ân öğretimi, hac veya umreye götürme vb. ibadet nitelikli menfaatlerin mehir olup olmayacağı konusunda ise, Hanefilerin genel kanaati olmayacağı yönündedir. Çünkü genel ilke olarak kendisinden ücret alınması caiz olan menfaatler, nikâhta mehir olarak belirlenebilir.¹⁸² Oysa bu tür ibadetler mal değeridir ve karşılığında bedel talep edilmemektedir. Mehrin ise mal olması gerektiği konusunda ihtilaf yoktur. Daha önce bahsettiğimiz hadiste geçen, 'لِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ' lafzı ise, 'Sen Kur'ân ehlinden olduğun için bu kadını seninle nikâhladım' şeklinde yorumlanmıştır.¹⁸³ Ayrıca Bakara suresinde geçen ayette, 'Kendilerine mehir tayin ederek evlendiğiniz kadınları, temas etmeden boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onların hakkıdır'¹⁸⁴ buyrulmaktadır. Dolayısıyla mehir, yarısı takdir edilebilecek bir şey olmalıdır. Kur'ân taliminde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Ayrıca Kâsânî hadisin haber-i vahid olduğunu ve Kur'ân'la sabit bir hükmün haber-i vahidle terkedilemeyeceğini belirtir.¹⁸⁵ Bunlar üzerine nikâh kıyılmışsa koca emsal mehir/mehr-i misl ödemesi gerekir.¹⁸⁶

Burada dikkat edilmesi gereken şey bu icthadların oluşum sürecinde daha çok Kur'ân talimi vb. taat içeren durumların para karşılığı olmaması gerektiği düşünülmektedir. Fakat zaman içerisinde ihtiyaca ve zarurete binaen bu tür ibadet nitelikli görevler karşılığında ücret alınabileceği belirtilince bunların mehir olabileceği yönünde de fetvalar verilmiştir.¹⁸⁷

Kadının, evleneceği kişiden diğer eşini boşaması, kısas hakkından vazgeçmesi, kendi memleketinde kalması veya şeran mal sayılmayan kan, hamr, meyte ve domuz gibi şeyleri mehir olarak belirlemesi de geçerli sayılmamış ve mehr-i misil gerekli görülmüştür. Aynı şekilde şıgar nikâhı (berdel) denilen nikâhta da mehir ayrı ayrı belirlenmemiş ve her biri diğerinin nikâhını mehir saymışsa bu da mehir olarak kabul edilmemiştir. Hanefî mezhebinde bu nikâh sahih olmakla birlikte belirlenen mehir geçerli olmayıp mehr-i misl gerekir.¹⁸⁸

İmam Şâfiî, mehir konusunu ele alırken Rasulullah'tan rivayet edilen;

181 İbn Âbidin, *a.g.e.*, IV. s. 239.

182 Kâsânî, *a.g.e.*, III. s. 491; İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III. s. 326.

183 Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali Râzi (370/981), *Ahkâmü'l-Kur'ân I-V*, (thk. Muhammed es-Sadık el-Kamhavi), Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut 1992, III. s. 91; Kâsânî, *a.g.e.*, III. s. 491.

184 2. Bakara, 237.

185 Kâsânî, *a.g.e.*, III. s. 491.

186 İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III. s. 326.

187 İbn Nuceym, *a.g.e.*, III. s. 275.

188 Kâsânî, *a.g.e.*, III. s. 492; Serahsi, *Mebûsât*, V. s. 89, 106.

«أَدُوا الْعَلَائِقَ» ، فَقَالُوا: وَمَا الْعَلَائِقُ؟ قَالَ: «مَا تَرَأَى بِهِ الْأَهْلُونَ»¹⁸⁹ hadisinde geçen 'الْعَلَائِقُ' lafzını delil göstererek bu lafzın az da olsa mal edinilebilen şeyler için kullanıldığını ve mal veya aleke lafzının ise 'bir değeri (kıymeti) olan ve o değere satılan ayrıca biri onu az da olsa tükettiğinde kıymetini ödeyeceği şey' için kullanıldığını belirtir. Daha sonra ev kirası vb. ücretini almanın helal olacağı bütün menfaatlerin mehir olabileceğini söyler.¹⁹⁰ Dolayısıyla Şâfiî mezhebinde menfaat mehir olarak belirlenebilir. Örneğin mubah olan bir işi yapma, Kur'an öğretimi gibi menfaat sayılan işlemler mehir olarak belirlenebilir. Bunun delili olarak ise yukarıda verdiğimiz ayet ve hadis gösterilmiştir.¹⁹¹ Hatta mezhep içerisinde 'mebi olabilecek her şey mehir olur' ilkesi bir kural olarak zikredilmektedir. Dolayısıyla menfaat de, mebi' olarak akitlere konu olduğuna göre, mehre de konu olabilir.¹⁹² Hz. Peygamberin, sahabeye 'لِذَا مَكَتَ مِنَ الْقُرْآنِ' buyurarak nikâh kısıdığı ile ilgili rivayet edilen hadisin Ebû Hureyre rivayetinde, Hz. Peygamber 'kalk ve ona yirmi ayet öğret, onu sana nikâhladım' buyurmuştur. Bu ise, 'Kur'an öğretiminin mehir sayıldığı' görüşüne delil olarak gösterilmiştir.¹⁹³

İbn Kudâme (620/1223), yukarıda verdiğimiz ayeti ve 'الْعَلَائِقُ' hadisini delil göstererek bina yapma, elbise dikme vb. karşılığında ücret alınabilecek menfaatlerin mehir olduğunu, Ahmed b. Hanbel'in görüşünün de böyle olduğunu belirtir.¹⁹⁴ Hanbelî mezhebinde belirli bir süre hayvanları gütmeye, elbise dikme, belirli bir mekândaki köleyi getirme gibi malum olan menfaatlerin mehre konu olabileceği kabul edilmekle birlikte,¹⁹⁵ Kur'an öğretiminin mehir olması sahih görülmemiş ve mehr-i misil takdir edilmiştir.¹⁹⁶

İmam Mâlik'e (179/795) göre Kur'an talimi mehre konu olması caiz değildir. Çünkü Kur'an talimi, namaz ve oruç gibi kişiyi Rabbine yaklaştıran fiillerdir ve mehir olmaları doğru değildir.¹⁹⁷ Malikî mezhebinde aslolan kiralama, hizmet, Kur'an talimi gibi menfaatlerin mehir olarak belirlenmesinin sahih olmayacağıdır.¹⁹⁸

189 Şâfiî, a.g.e., VI. s. 150; Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (458/1066), *Ma'rifetü's-sünen ve'l-asâr I-XV*, (tahric. Abdülmu'ti Emin Kal'aci), Câmîatü'd-Dirasatü'l-İslâmiyye, Karaçi 1991, X. s. 213.

190 Şâfiî, a.g.e., VI. s. 150-151.

191 Şîrâzi, a.g.e., II. s. 463; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri (676/1277), *el-Mecmu' şerhu'l-Mihezzeb I-XX*, Mektebetü's-Selefiyye, Medine t.y, XVI. s. 328; Zencânî, a.g.e., s. 226.

192 Nevevî, Ebu Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Muri (676/1277), *Minhâcü't-tâlibin ve umdetü'l-müftin*, (i'tena bihi Muhammed Tahir Şaban), Darul'-Minhac, Beyrut 2005, s. 395; Zencânî, a.g.e., s. 227; Şîrbînî, a.g.e., IV. s. 368.

193 Mâverdi, a.g.e., IX. s. 404.

194 İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII. s. 6-7.

195 İbn Kudâme, *el-Mukni*, II. s. 501; Haccâvî, "a.g.e." II. s. 375.

196 İbn Kudâme, *el-Mukni*, II. s. 502-503.

197 *El-Mevsuatü'l-fıkhiyye*, Mehir (مهر) maddesi, XXXIX. s. 157.

198 Desûkî, a.g.e., II. s. 309; İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî (741/1340), *Kavâninü'l-fıkhiyye fi telhisi mezhebi'l-Mâlikîyye*, (tahkik: Muhammed b. Sidî Muhammed Mevlaya), t.y., y.y. s. 336.

Fakat Mısır'lı Malikî fakihlerinden Asbağ b. Ferac (226/841) ve Sehnûn (240/854) menfaatlerin mehir olarak belirlenebileceği görüşündedir.¹⁹⁹

Mehir konusunda da yine menfaatlerin önemi görülmektedir. Genel olarak ele alındığında gerçekten bir karşılığı olabilecek ve şer'an bir bedel takdir edilebilecek menfaatlerin mehre konu olacağı kabul edilmiştir. Bu da göstermektedir ki aslında menfaatler mal olmasa dahi karşılığında bir bedel takdir edilebilecek olan menfaatler, rızaya binaen mal hükmünde sayılırlar ve buna göre işlem görürler.

C. Menfaatin Vasiyete Konu Olması

Vasiyet, kişinin vefatına bağlı olarak malını başka bir şahsa teberru yoluyla temlik etmesidir.²⁰⁰ Fıkıh kaynaklarımızda önemli bir yer tutan vasiyetle ilgili verilen bilgiler içerisinde kişinin malının rakabesi mirasçılara intikal ederken, menfaatinin vasiyet edilip edilmeyeceği ile ilgili konular da işlenmiştir. Belirli şartlar altında geçerli olan vasiyette kişi malının belirli bir kısmını başkalarına vasiyet olarak bırakabilmektedir. Fakat örneğin evin kendisi mirasçılara kalıp, kullanma yetkisi vasiyet olarak başkasına bırakılabilir mi? bırakılabilirse bunun sınırı ve şartları nelerdir? gibi konular tartışmalıdır.

Cumhur ulema menfaatin vasiyet edilebileceğini kabul etmektedir.²⁰¹ İbn Ebî Leyla (148/765), İbn Şübrüme (144/761) ve Zahirîlere göre ise menfaatin vasiyeti batıldır.²⁰² Hanefî mezhebinde her ne kadar menfaat aslı itibariyle mal sayılmasa da, kişi hayatta olduğunda menfaatleri icâre ve âriyet akitleri gibi akitlere konu etmesi geçerli olduğu gibi ölümüne bağlı olarak vasiyete konu etmesi de caiz görülmüştür.²⁰³ Malikîler de muayyen bir evde oturma, bir bineğe binme vb. menfaatin vasiyet edilmesi durumunda bu vasiyeti sahih saymışlardır.²⁰⁴ Suyûtî, istisna bölümünü işlerken menfaatin ayndan sadece vasiyette istisna edilebileceğini, rakabeyi birine menfaati birine vasiyetin sahih olduğunu belirtir.²⁰⁵ Zerkeşî de ayn ve menfaatin sadece vasiyette ayrılabilirliğini ve rakabenin birine, menfaatin ise başkasına vasiyet edilmesinin caiz olduğunu belirtir.²⁰⁶ İmam Nevevî kendisinden

199 İbn Rüşd, a.g.e., III. s. 1276.

200 Hammad, *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-mâliyye ve'l-iktisâdiyye*, s. 471; Arı, Abdüsselam, "Vasiyet", *DİA*, İstanbul 2012, XLII. s. 553.

201 Serahsî, *Mebûât*, XXVII. s. 181; İbnü'l-Hümâm, a.g.e., X. s. 518; Kâsânî, a.g.e., X. s. 522; Müzenî, Ebü İbrâhîm İsmail b. Yahyâ b. İsmail eş-Şâfiî (264/878), *Muhtasarü'l-Müzenî fi furûş-Şâfiyye*, (veza'a havaşi Muhammed Abdülkadir Şahin), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 193; Nevevî, *el-Mecmu'* XV. s. 403-404, 426; Mâverdi, a.g.e., VIII. s. 219; İbn Rüşd, a.g.e., IV. s. 2039; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI. s. 477.

202 Kâsânî, a.g.e., X. s. 522; İbn Rüşd, a.g.e., IV. s. 2039-2040.

203 Serahsî, *Mebûât*, XXVII. s. 181; Kâsânî, a.g.e., X. s. 522.

204 Desûkî, a.g.e., III. s. 44

205 Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celeleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (911/1505), *Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâidi ve furû'i fikhî-Şâfiyye I-II*, Mektebetü Nezar Mustafa el-Baz, Mekke 1997, II. 123.

206 Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, II. s. 315.

faydalanılması mümkün olan bütün mal ve menfaatlerin vasiyete konu olacağını belirtir. Ona göre menfaat üzerine icâre akdi yapmak nasıl sahihse aynı şekilde vasiyet de sahihtir.²⁰⁷

Menfaatin vasiyet edilmesine dair genel hüküm bu olmakla beraber meselenin ayrıntıları mevcuttur. Ancak bütün ayrıntıları vermeden bazı konulara değinmek uygun olacaktır. Terekesinde sadece bir köle bulunan kişi bu kölenin menfaatinı bir yıllığına vasiyet ederse, bu durumda vasiyetin üçte birle sınırlı olması sebebiyle köle bir yıl boyunca iki gün mirasçılara bir gün de mûsâ leh'e (vasiyet edilene) hizmet eder. Dolayısıyla burada menfaat muhâyee yoluyla paylaşılır. Aynı şekilde ölenin sadece bir evi varsa ve bunun oturma hakkı vasiyet edilmişse mûsâ leh evin üçte birinde bir yıl süreyle oturma hakkına sahip olur.²⁰⁸ Dolayısıyla menfaat eğer bölüştürülmeyecek bir şeye bağlıysa (köle gibi) bu durumda hizmet bölüştürülerek elde edilir, fakat ev gibi bölüştürme mümkünse bölümlere ayrılarak menfaatten faydalanılır. Fakat evi bölümlere ayırarak oturma mümkün olmadığı zamanlarda yine köledeki gibi yılın üçte biri ve üçte ikisi şeklinde taksim edilebilir.²⁰⁹

Burada diğer bir tartışma konusu ise, evin menfaatinin vasiyet edildiği kişinin (mûsâ leh'in) evi başkasına kiraya verip vermeyeceğidir. İmam Şâfiî bunun mümkün olacağını belirtir. Çünkü hayatta iken kendisine icâre yoluyla evin menfaati verilen kişi bunu kiraya verebilmektedir. Dolayısıyla vasiyette de mûsâ leh kendisine bırakılan evin menfaatinin oturma şeklinde kullanabileceği gibi kiraya vererek de kullanılabilir. Hanefî mezhebinde ise bu mümkün değildir. Çünkü mûsâ leh bu menfaate bedelsiz olarak sahip olmuştur. Âriyet akdinde ele aldığımız gibi bu malı bir başkasına bedelli olarak veremez.²¹⁰ Karşıt görüşte olup menfaatin vasiyetini uygun görmeyen İbn Hazm, İbn Ebî Leyla, İbn Şübrüme gibi âlimler ise, vasiyetin kişinin ölümünden sonra meydana gelen bir durum olduğunu, oysa ölüm sonrasında malın aslı, mirasçılara intikal ettiği için, mûsâ leh'in tasarrufunun başkasının malında tasarruf sayıldığını belirtirler. Yani kişinin ölümüyle malın rakabesi mirasçılara geçtiği için menfaatinde onlara ait olacağını ve bu durumda vasiyetin sahih olmadığını söylerler. Menfaatin vasiyeti âriyet akdinde olduğu gibi bedelsiz olarak intifa hakkının verilmesidir. Âriyet ise kişinin ölümüyle son bulan bir akittir. Dolayısıyla hayatta iken sahih olarak gerçekleştirdiği ve uygulamaya geçen bir akdi (âriyet) ölüm batıl kılıyorsa hiç hayat bulmamış bir akdi de batıl kılar. Ayrıca İbn Hazm, menfaatin vasiyetini sahih sayanların, bunu ölüm öncesindeki icâre ve âriyet akdine kıyas yaptıklarını, bunun dışında

207 Nevevî, *el-Mecmu'*, XV. s. 403-404, 426, 428.

208 Serahsî, *Mebisât*, XXVII. s. 181.

209 Serahsî, *Mebisât*, XXVII. s. 182, 189; Kâsânî, a.g.e., X. s. 524; İbn Âbidin, a.g.e., X. s. 397.

210 Serahsî, *Mebisât*, XXVII. s. 183.

delillerinin olmadığını belirtir ve kıyasın batıl bir istidlal metodu olduğunu söyler.²¹¹

Kasânî, ileri sürülen bu görüşleri reddederek öncelikle vasiyet akdinin diğer akitlerden daha geniş bir akit olduğunu söyler. Diğer akitlerde kabul edilemeyecek olan akdın mahallinin yokluğu, cehalet vb. durumların vasiyette olmasına rağmen, bu akdın caiz kılındığını, buna binaen menfaatin temlikinin âriyet, icâre gibi akitlerde caiz olduğuna göre, vasiyette evleviyetle caiz olacağını belirtir. Ayrıca ölümle birlikte malın rakabesinin mirasçılara geçtiği ve dolayısıyla menfaatin vasiyetinin gayrın mülkünde tasarruf olduğu görüşü de kabul edilmemiştir. Çünkü mûsâ, hayattayken bu ikisini ayırmış ve menfaati mûsâ lehe tahsis etmiştir. Vasiyet zaten ölüm sonrasına ait bir temlik olduğu için menfaatin vasiyeti geçerlidir.²¹²

Menfaatin vasiyeti belirli süre ile gerçekleşmişse süre sonunda varisler menfaate de sahip olurlar. Fakat süre belirtilmeksizin veya ebedî olarak vasiyet edilmişse mûsâ lehin ölümüyle menfaat de malın asıl sahibinin varislerine geri intikal ettirilir. Menfaat mûsâ lehin varislerine geçmez. Çünkü menfaat tek başına mirasa konu olmamaktadır.²¹³

D. Menfaatin Vakfı

Vakıf işleminde malın, malikin tam mülkiyetinde olan malum, mütekavvim bir mal olması gerekir. Vakıf, bu malın elde tutulup menfaatinin Allah yolunda harcanmasıdır. Dolayısıyla vakıf işlemi, vakıftan yararlanacak kişilere *aynı* değil menfaati tasadduk etmektir. Vakıf tanımlamalarında her ne kadar farklılıklar olsa da,²¹⁴ sonuç itibarıyla vakıf işlemi aynın vakıf lehtarına verilmeyip menfaatinin verildiği konusunda ortak kanaat vardır.

Vakıf işlemi menfaatin vakfedilen kişilere tahsis edilmesi şeklinde olmakla birlikte, bu çalışmanın ana konusu olması hasebiyle asıl üzerinde duracağımız husus bir ayndan ayrı olarak sadece menfaatin vakfedilip edilmeyeceğidir. Konuyu biraz daha açmak gerekirse bizim üzerinde duracağımız mesele ayna sahip olmadığı halde menfaate sahip olan kişinin bunu vakfedip edemeyeceğidir. Örneğin rakabesi başkasında olan bir mülkün menfaatine sahip olan kişi (kiracı gibi) bu menfaati vakfedebilir mi? veya kendisine menfaatin vasiyet edildiği kişi bu menfaati vakfedebilir mi?

211 İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said Zahiri (456/1064), *el-Muhallâ I-XI*, (tahkik Ahmed Muhammed Şakir), İdaretü't-Tibaati'l-Müniriyye, Kahire 1347, IX. s. 326-327; Kâsânî, a.g.e., X. s. 522.

212 Kâsânî, a.g.e., X. s. 522-523.

213 Kâsânî, a.g.e., X. s. 523; Şelebî, a.g.e., s. 178.

214 Vakıfla ilgili değişik tarifler için bakınız: Akgündüz, Ahmet, *İslam hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (2. Baskı), Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1996, s. 83-91.

Hanefî, Şâfiî, Hanbelî mezhebinin oluşturduğu cumhur ulema ayndan ayrı olarak menfaatin vakfının caiz olmadığını belirtmişlerdir.²¹⁵ Çünkü vakfedilecek şeyin ayn olması ve mütekavvim bir mal olması gerekir ki menfaat tek başına bu özelliklere sahip değildir, dolayısıyla vakfedilemez.²¹⁶ Eşyada aslolan da rakabedir, menfaat fer'dir. Fer' asla tabidir ve asıldan ayrı düşünülemez.²¹⁷ Ayrıca vakıf işleminde olması gereken te'bîd (ebedîlik) vasfı, menfaati elinde bulunduranın sahip olmadığı bir vasıftır. Şöyle ki, gerek yukarıda bahsettiğimiz menfaatin vasiyetinde gerekse icârede, menfaate sahip olan kişi ebedilik vasfına sahip değildir. Menfaat eninde sonunda malın rekabesine sahip olana geçecektir ki, bu da menfaatin tek başına vakfına engel bir durumdur.²¹⁸

Malikî mezhebinde ise, menfaatin vakfına cevaz verilmiştir. Vakıf tanımlanırken, 'bir şey var olduğu sürece mülkiyeti verende kalmak üzere, takdiren de olsa menfaatini teberru etmektir' denilir.²¹⁹ Burada özellikle 'şey' tabiri kullanılarak vakfın konusunun her çeşit mal, menfaat ve intifa' hakkı olabileceği belirtilmiştir.²²⁰ Ayrıca Malikî mezhebinde vakıfta ebedilik şartı aranmamaktadır.²²¹ Dolayısıyla bu da menfaatin vakfına cevaz vermelerinde önemli bir noktadır.

İbn Teymiye de menfaatin vakfedilebileceği görüşündedir. Bu işlemin, üzerinde ağaç ve bina bulunan arazinin kendisinin elde tutulup bu ağaç ve binaların vakfına, fakire giymesi için vakfedilen elbiseye, mescide vakfedilen güzel kokuya benzediğini belirtir.²²² Fakat burada arazi üzerinde olan ağaç ve binanın mevcut aylar olduğu oysa menfaatin meydana gelmeden ma'dûm olduğu ve meydana gelse dahi ihrâzının ve kabzının mümkün olmadığı şeklinde itirazlar gelmiştir.²²³

Görüldüğü gibi menfaatin vakfı işleminde mezheplerin yaklaşımı genel olarak vakıf işlemindeki ilkeler üzerine kurulmuştur. Her ne kadar Hanefî mezhebinde menfaatin mal sayılmaması ilkesi burada da geçerli ise de menfaatin vakfına cevaz verilmemesinin asıl sebebi mevkufun (vakfedilen malın) aynî bir mal olması ve te'bîd şartıdır. Menfaatte bu iki şart olmadığı için vakfı caiz görülmemiştir.

215 Şirbinî, *a.g.e.*, III. s. 526; Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensârî (1004/1596), *Gâyetü'l-beyân şerhu Zübed İbn Reslân*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1994, s. 338; Buhûti, *Ravzû'l-mürbi şerhi Zadi'l-müstakni'*, s. 454; Zuhaylî, *Mevsuatü'l-fikhi'l-İslamiyyi ve'l-kazâya'l-muâsıra*, IX. s. 183; *El-Mevsuatu'l-fikhiyye*, Vakıf (وقف) maddesi, XLIV. s. 166.

216 Şirvânî, *a.g.e.*, VI. s. 237; Buhûti, *Keşşafü'l-kına' an metni'l-İknâ'*, VI. s. 2035;

217 Şirbinî, *a.g.e.*, III. s. 526.

218 Günay, Hacı Mehmet, "Vakıf", *DİA*, İstanbul 2012, XLII. s. 477.

219 Muhammed İliş, *a.g.e.*, VIII. s.108; Haraşî, *a.g.e.*, VII. s. 78.

220 Akgündüz, *İslam hukukunda ve Osmanlı tabikatında vakıf müessesesi*, s. 85; Günay, "Vakıf", *DİA*, XLII. s. 476.

221 Ebû Zehrâ, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed (1394/1974), *Muhâdarât fi'l-vakf*, Ma'hedü'd-Dirasati'l-Arabiyyeti'l-Aliyye, Kahire 1959, s. 77.

222 İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (728/1328), *el-Fetava'l-kübrâ I-VI*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987, V. s. 426.

223 Feyyaz, Atıyye Seyyid, "Vakfu'l-menâfi' fi'l-fikhil-İslâmî", *el-Mu'temer es-Sani li'l-Evkaf*, Cami'a Ümmü'l-Kura, 1427, s. 28.

Cevazı yönünde görüş belirtenler ise vakıf işleminde bu şartları gerekli görmemektedirler. Bu konuda araştırma yapan günümüz araştırmacılarından bazıları ise menfaatin vakfına cevaz verilmesi gerektiği görüşündedirler. Bunun çeşitli örneklerini sunarak toplumsal açıdan gerekli bir işlem olduğunu belirtirler. Örneğin kendine ait bir evi veya aracı olup bunu vakfetmek istemeyen ama bundan elde edeceği menfaatleri yetimlere veya öğrencilere vakfetmek isteyen kişilerin olabileceği belirtilmiştir. Bu ve benzeri birçok örnek vererek ve buna engel olabilecek bir nassın olmadığını söyleyerek, menfaatin vakfının toplumsal açıdan gerekli bir işlem olduğunu ve cevaz verilmesi görüşünü benimsemektedirler.²²⁴

E. Menfaatin Rehni

Rehin bir alacağın garanti altına alınması için gerçekleşen bir işlemdir. Alacaklı borçludan alacağına teminat olarak bir mal vermesini ister ve borçlu borcunu ödemediğinde bu mal borcunu karşılamak için kullanılır. Mezheplerin rehinle ilgili tariflerinde²²⁵ öncelikle rehnin bir mal olması söylenirken diğer yandan rehin işleminin sebebi de verilmektedir. Buna göre rehin işlemi kişinin alacağını garanti altına alması için yapılan bir işlemdir. Bundan dolayı bu işlemin alacağı temin edecek bir şey üzerine olması gerekir. Meseleyi bu bağlamda ele aldığımızda Hanefî mezhebinde menfaatin rehni kabul edilmemiştir. Rehin verilecek şey mütekkavim mal olmalıdır, menfaat ise aslı itibarıyla mal değildir. Dolayısıyla rehne konu olamaz.²²⁶ Kâsânî, rehne konu olacak malın özelliklerini şöyle saymaktadır: *'Bey' akdine konu olacak her şey rehne konu olur. Bu da akdın yapıldığı sırada rehnin mevcut, mütekkavim, memluk, malum, teslimi mümkün bir mal olması demektir.*²²⁷

Şâfiî mezhebinde de menfaat rehne konu olmaz. Çünkü meçhuldür ve kabzı mümkün değildir.²²⁸ İmam Şâfiî, fâsid rehin bölümünde menfaatin rehni de verir ve bir kişinin evinin menfaatini (sükna hakkını) rehin göstermesinin sahih olmadığını çünkü bu durumda rehnin habsedilme imkânı olabilecek bir ayn olmayacağını belirtir. Ayrıca evin kirasını rehin göstermeyi de kabul etmez. Burada da az ya da çok olabilecek veya olup olmayacağı belli olmayan bir şey üzerine akit yapılmaktadır.²²⁹ Oysa İmam Şâfiî'nin 'olabilir de olmayabilir de' lafzı menfaatin

224 Feyyaz, "a.g.m.", s. 33, 47; Münzir Kahf, *el-Vakfû'l-İslâmî: tatavvuruhu, idâretuhu, tenmiyetuhu*, Dârü'l-Fikr, Dımaşk 2000, s. 114.

225 Tarifler için bkz. Serahsî, *Mesûât*, XXI. s. 63; İbn Âbidîn, *a.g.e.*, X. s. 68; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV. s. 385; İmrânî, Ebü'l-Hüseyn İbn Ebi'l-Hayr Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Es'ad el-Yemani (558/1163), *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî I-XI*, (i'tina bih Kâsım Muhammed en-Nuri), Dârü'l-Minhac, Beyrut 2000. VI. s. 7.

226 Serahsî, *Mesûât*, XXI. s. 64.

227 Kâsânî, *a.g.e.*, VII. s. 141.

228 İmrânî, *a.g.e.*, VI. s. 33, 47.

229 Şâfiî, *a.g.e.*, IV. s. 333.

varlığı ile ilgili şüpheler doğurmaktadır. Menfaati mal sayan Şâfiî mezhebi burada neden rehne konu yapmamıştır diye düşündüğümüzde, karşımıza bir hakkın ihlalini engellemek gibi bir durum çıkmaktadır. Kanaatimizce İmam Şâfiî'nin burada menfaati rehne konu yapmamasının sebebi rehin işlemiyle korunmak istenen durumdur. Daha önce bahsettiğimiz gibi rehin, alacaklının alacağını garanti altına almak için gerçekleşmiş bir işlemdir. Menfaat ise olup olmayacağı muhtemel bir durumdur. Örneğin evin menfaatinin rehin sayılmasında, alacaklı, borcunun ödenmemesi durumunda evi satamayacak kiraya vererek borcunu tahsil edecektir. Bunun ise olup olmaması ihtimalli bir durumdur. Dolayısıyla alacaklının alacağını tehlikeye düşürmektedir.

Hanbelî mezhebinde de menfaat aynı sebeplerle rehne konu edilmemiştir. İbn Kudâme, *'Evin bir aylık menfaati rehin olarak belirlenemez. Çünkü rehin istemenin amacı borç ödenmezse onun bedelinden borcu ifa etmektir. Oysa evin menfaati meçhuldür ve mülk edinilmemiştir'* diyerek bunun sebebinin açıklamaktadır.²³⁰ Malikî mezhebinde *'ayn, uruz, hayvan, akar ve menfaat gibi temevvül olabilecek (mal edinilebilecek)'* her şey rehne konu olmaktadır.²³¹ Tariften de anlaşıldığı gibi menfaatin rehni kabul edilmiştir. Borç ödenmediğinde alacaklı alacağını, örneğin bir evin menfaati bırakılmışsa, evin kirasından karşılayacaktır.

Bu bilgiler ışığında Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebinde menfaatler, akid esnasında mevcut olmaması, el altına alınamaması, anbean ortaya çıkması ve rehin işlemiyle güvence altına alınacak hakkın korunmaması gibi sebeplerden dolayı rehne konu edilmemiştir. Malikî mezhebinde ise, *"satılması caiz olan şeylerin rehne konu olabileceği"*²³² şeklindeki genel ilke gereği menfaatler rehne konu edinilmiş ve borcun ödenmemesi durumunda rehnin menfaatinde karşılanabileceği görüşü benimsenmiştir.

F. Menfaatin Zekâtı

Zekât zengin sayılan müslümanların malından alınan belli bir payı ifade eder. Dolayısıyla zekât mal üzerinden alınan bir paydır. Fıkıh kaynaklarında menfaatin zekâtı ile ilgili genel de iki durum karşımıza çıkmaktadır. Birincisi bir kişinin bir akarı kiralayıp bunu daha fazla bir ücrete kiraladığı durumda bu akarın menfaatinde elde ettiği gelirin zekâta konu olup olmayacağı meselesidir. Daha önce icâre bölümünde işlediğimiz gibi kiracının, kiraladığı malı akit süresi içerisinde başka birine kiralaması genel olarak kabul edilse de, kendi kiraladığı ücretten yüksek bir ücretle kiralaması tartışma konusu olmuştur. Özellikle

230 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV. s. 385.

231 Derdîr, *a.g.e.*, III. s. 303.

232 Karâfi, *ez-Zahîre*, VIII. s. 78.

Hanefiler, menfaatin mal oluşu ile ilgili içtihatlarına dayanarak bunu uygun görmemişlerdir.²³³ Bunun yanında sunî fiyat artışı ve sebepsiz iktisabı önleyici bir tedbir de olabileceği düşünülmüştür.²³⁴ Yine Hanbelî mezhebinde bazı âlimler de dâmin olunmayan (sorumluluğu alınmayan- ربح ما لم يضمن) bir malın kârı ile ilgili yasaklayıcı hadise²³⁵ dayanarak bunu uygun görmemişlerdir.²³⁶ Hanefî mezhebinde bu hadis delil alınmakla birlikte ilk kiracının malda yaptığı fazlalık damân kapsamında değerlendirilmiştir.²³⁷

Zerkeşi bu şekilde bir kiralama akdinde, birinci kiracıya ticâretten elde ettiği kardan dolayı zekât düşüp düşmeyeceği ile ilgili iki görüş olduğunu belirtir. Birinci görüşe göre zekât gerekir çünkü menfaatler maldır ve menfaatlerdeki tasarruf ayndaki tasarruf gibi görülür. İkinci görüşe göre ise zekât gerekmez çünkü menfaatler mal değildir.²³⁸ Görüldüğü gibi Zerkeşi, menfaatin mal oluşu ile ilgili görüş ayrılıklarının, burada da ictihad farklılığına sebep olduğunu belirtmiştir. Fakat bu konuda yaptığımız araştırmada menfaatlerin zekâta tabi olup olmayacağı ile ilgili kaynaklarda malumata raslayamadık. Bunun sebebinin tartışmanın konusunun aslında menfaat olmamasından kaynaklandığı kanaatindeyiz. Çünkü burada menfaatten ziyade bu menfaat karşılığında alınan bedelin yani bir ayının zekâtı ile ilgili bir durum söz konusudur. Bu ise menfaatten ziyade elde edilmesi muhtemel bir gelir ile ilgilidir. Zaten fıkıh kaynaklarında konu bu haliyle ticâret mallarının zekâtı bölümünde geçmektedir. Bundan dolayı Şâfiî mezhebine göre, bir kişi bir yeri daha fazla bir ücrete kiralamak gayesiyle, ticari amaçlı olarak kiralasa, bu malı elde ettikten sonra bir yıl geçtiğinde zekât borcu doğar. Hatta bir yıl boyunca bu yeri kiraya vermemiş dahi olsa yine de mislî bir ücret takdir edilerek zekât ödemesi gerekir. Çünkü elinde olan ticâret malının üzerinden bir yıl geçmiştir.²³⁹

Menfaatin zekâtı konusunda tespit edebildiğimiz ikinci durum ise, menfaatin ödenmesi gereken zekât yerine geçip geçmeyeceği meselesidir. Burada karşımıza temel iki konu çıkmaktadır. İlki, zekât kendisine farz olan bir zengin, elinde olan bir malın menfaatini, fakire kullandırması, ikincisi ise zengin, fakire hizmet ederek bu hizmeti bedellendirip zekâtından düşmesi. Örneğin zekât borcu olan zengin, sahip olduğu bir evi fakire kiraya verip ücret almaması ve almadığı ücreti zekâttan düşmesi veya bir doktorun hastaları tedavi etmesiyle elde ettiği gelire düşen zekâtı, yine hastaları ücretsiz tedavi ederek vermesidir.

233 Serahsî, *Mebûsât*, XV. s. 78.

234 Bardakoğlu, "İcâre", *DİA*, XXI. s. 383; *El-Mevsuatu'l-fikhiyye*, İcare (إجارة) maddesi, I. s. 267;

235 Ebû Dâvûd, *Büyû'*: 68; Nesâî, *Büyû'*: 60.

236 *El-Mevsuatu'l-fikhiyye*, İcare (إجارة) maddesi, I. s. 267.

237 Serahsî, *Mebûsât*, XV. s. 79.

238 Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, II. s. 292.

239 Şirvânî, *a.g.e.*, III. s. 296.

Birinci örneğe baktığımızda burada kiralayan kişi fakir olduğundan veya benzeri bir sebepten kiranın karşılığı olan ücreti ödeyememektedir. Bu durumda mal sahibi üzerine düşen zekât borcunun yerine bu evin veya eşyanın menfaatinin kullanılmasından dolayı elde edeceği geliri zekâtına sayarak o fakirin borcunu silebilir mi? Aslında bu konuda menfaatten ziyade bir borç vardır. Kişinin alacağı borcun zekâta sayılıp sayılamayacağı meselesi ayrı bir konudur. Bu konuda çokça tartışma olmakla birlikte Hanefiler, borçlu fakir biri ise alacaklı onun vermesi gereken kira gelirini, zekât borcundan düşürebileceği kanaatindedirler.²⁴⁰ Aynı şekilde Hasan el-Basrî, Atâ, İbn Hazm ve bazı Şâfiîler de bu kanaattedir. Çünkü ondan alacağını alsa ve tekrar ona zekât olarak geri verse bu kabul edileceğine göre baştan almamak da kabul edilmelidir.²⁴¹

Zekât borcu gerçekleşmiş ve zekât ödemesi gereken mükellef bir kişi, fakir birini, evinde bir yıl oturtsa bunu zekât borcuna sayıp saymayacağı meselesinde ise Hanefi mezhebine göre zekât borcu düşmemektedir. Çünkü menfaat mütekavvim mal sayılmamaktadır.²⁴² Fakat menfaati mütekavvim mal sayanlar bunun zekât borcunu düşüreceği görüşündedirler.²⁴³ Hanefilerin görüşüne göre aynı şekilde bir kişi bir fakiri zekât niyetiyle doyursa veya giydirse; giydirmesi, fakire bir ayının temlik olduğu için zekât borcu yerine geçer. Fakat yedirme meselesinde yemeği fakire vermemiş sadece ikram ederek yedirmişse zekât borcuna sayılmamaktadır. Çünkü temlik söz konusu değildir. Menfaatte de benzer bir durum söz konusudur ve temlik sayılmayacak bir durum vardır.²⁴⁴ Ancak Ebu Yusuf'un bu konuda farklı düşündüğü ve hem evinde oturmasının hem de giydirip, yedirmesinin zekât borcundan düşüleceği kanaatinde olduğu bildirilmiştir.²⁴⁵

Kanaatimizce mesele zekâta tam mülkiyet, nisap, ödemenin aynılığı v.b. şartlar da ele alınarak incelenmesi gereken bir mesele olmakla birlikte, konumuz açısından ele aldığımızda elde edilmesi kuvvetle muhtemel olan menfaatlerin zekâta sayılmasının mümkün olabileceği görüşü benimsenebilir. Örneklerimizde olduğu gibi doktorun, fakirden ücret almayıp bunu zekâta sayması veya ev sahibinin kira almayıp bunu zekâta sayması kanaatimizce mümkündür. Çünkü burada bu fakirden ücret alarak, aldığı ücreti başka bir fakire vermesi ya da aynı fakire vermesi ile ondan hiç ücret almaması arasında çok fazla bir fark olmasa gerektir. Dolayısıyla aslolan bu menfaatin karşılığının olup olmaması meselesidir. Karşılığının olacağı kuvvetle muhtemel ise, bunu zekâta saymak mümkün olur kanaatindeyiz.

240 Serahsî, *Mebûsât*, II. s. 203.

241 Akyüz, Vecdî, *Zekât*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 320.

242 Abdülazîz el-Buhârî, *a.g.e.*, I. s. 308.

243 Muhammed Süleyman en-Nur, "İhtilafu'l-fukahâ' fi maliyeti'l-menâfi' ve âsâruhu", *Mecelletu'l-Câmiati'l-İslâmiyye li'd-diraseti'l-İslâmiyye*, 2015, sy. 1 s. 28.

244 Abdülazîz el-Buhârî, *a.g.e.*, I. s. 308; İbn Nüceym, *a.g.e.*, II. s. 353; İbn Âbidîn, *a.g.e.*, III. s. 171.

245 İbn Âbidîn, *a.g.e.*, III. s. 171.

Sonuç

Fıkhın oluşum sürecinden itibaren önemli tartışma konularından biri de menfaat ve hukuki konumudur. Klasik kaynaklardan itibaren üzerinde durulan bu konu mezhepler bağlamında farklı değerlendirilmiş ve ictihad farklılıkları oluşmuştur. Hanefî mezhebinde menfaat, mevcut olmaması, buna bağlı olarak ihraz ve iddiharının mümkün olmaması sebebiyle mal sayılmamıştır. Fakat menfaat bir ayna bağlı olarak akde konu olmuştur. Hanefî mezhebi dışındaki mezhep âlimlerinin ise menfaati araz saymakla birlikte menfaate de mal muamelesi yaptıkları görülmektedir.

Mezheplerin menfaatin mal sayılıp sayılmaması ile ilgili yaklaşımları, menfaat üzerine meydana gelen akit ve uygulamalarda tam olarak etkisini göstermektedir. Çalışmada ele alınan icare, menfaatin vasiyete konu olması, vakfedilmesi, zekâtı vb. konularda bu açıkça görülmektedir. Hanefî mezhebindeki menfaatin mal sayılmaması ve bir ayna bağlı olarak akde konu olduğunda var kabul edilmesi diğer bütün işlemlerde kendisini hissettirmektedir. Cumhuriyetin bu konudaki tutumu da aynı şekilde uygulamalarda görülmekle birlikte, özellikle menfaatin rehni gibi durumlarda menfaati bütünüyle mal gibi görmedikleri ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede meseleye bakıldığında menfaatin mal olarak değerlendirilmesi mümkün olmamakla birlikte akdin konusunun illa mal olması gibi bir zorunluluk da olmamalıdır. Dolayısıyla menfaatin elde edileceği şey mevcutsa, menfaat üzerine de akit yapılabilir ve istisnai bir hüküm olarak da ele alınmamalıdır. Nitekim belirli bir eşyaya, insana veya hayvana bağlı olan menfaatin elde edilmesi kuvvetle muhtemel bir durumsa bunun var olduğu kabul edilerek işlemlerin uygulanması daha isabetli olacaktır. Zaten uygulamada da bu şekilde olmuştur.

Kaynakça

Abdülazîz el-Buhârî, Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed (730/1330), *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahrü'lislâm el-Pezdevî I-IV*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

Acar, Abdullah, *Fıkhî Açından Kur'ân Kıssaları*, e-Kopi, Konya 2010.

Adevî, Ali b. Ahmed b. Mükerrermillah es-Saidi, *Hâşiyetü'l-Adevî alâ kifayeti't-talibi'r-rabbânî*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1994.

Akgündüz, Ahmed, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye (Mecelle Tâdilleri ve Gerekçeleri İle Birlikte)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2013.

- _____, *İslam hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araş. Vakfı, İstanbul 1996.
- Akyüz, Vecdi, *Zekât*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Ali Hafif, *Ahkâmü'l-muâmelâtiş-Şer'iyye*, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 2008.
- _____, *Buhûs ve makâlât fi't-teşri'i'l-İslâmî*, Darü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 2010.
- Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkam şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, (Târîb Fehmi el-Hüseynî), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003.
- Arı, Abdüsselam, "Vasiyet", *DİA*, İstanbul 2012, XLII. s. 552-555.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa Hanefî (855/1451), *el-Binâye şerhu'l-Hidâye I-XIII*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Ba'li, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (709/1310), *el-Mutli' alâ alfâzi'l-Mukni'*, (tahkik Mahmud el-Arnavut, Yasin Mahmud el-Hatîb), Mektebetü's-Sevadi, Cidde 2003.
- Bardakoğlu, Ali, *İslam Hukukunda ve Modern Hukukta İcâre Akdi –Özellikle Personel İstihdamı-*, Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1982.
- Baz, Abbas Ahmed Muhammed, *Ahkâmu'l-mâli'l-harâm ve davabitü'l-intiba' ve't-tasarruf bihi fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dârü'n-Nefâis, Amman 1998
- Belgiti, Abdüsselam Alevî, *el-Akd ale'l-menâfi' ve ahkâmuhû fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2011.
- Bermu, Teysir Muhammed, *Nazariyyetü'l-menfaâ fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dârü'n-Nevâdir, Dımaşk 2008.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuki İslamiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul t.y.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü* (8. Baskı), Akçay, Ankara 1999.
- Buhûtî, Mansur b. Yunus b. İdris (1051/1641), *Keşşafü'l-kına' an metni'l-İknâ' I-X*, (tahkik İbrâhim Ahmed Abdülhamid), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003.
- _____, *Ravzü'l-mürbi şerhi Zadi'l-müstakni'*, (tlk. Abdurrahman b. Nasır Sadi; haşiye Muhammed b. Salih Useymîn), Dârü'l-Müeyyed, Cidde 1996.

Burhâneddîn Buhârî, Burhanüddin Mahmûd b. Ahmed b. Abdilaziz Buhârî Mer-ğînânî (616/1219), *el-Muhîtü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî I-IX*, Daru'l-Kutu-bî'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali Râzî (370/981), *Ahkâmü'l-Kur'ân I-V*, (thk. Muhammed es-Sadık el-Kamhavi), Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut 1992.

_____, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî I-VIII*, (thk. İsmetullah İneyetullah Muhammed), Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye; Medine: Dârü's-Sirac, 2010.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad (400/1009), *es-Sihâh tâcü'l-luga ve shâhi'l-Arabiyye I-VI (2. Baskı)*, (thk. Ahmed Abdülgafur Attar), Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1979.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul 2003.

Cündî, Muhammed eş-Şehat, *Damânü'l-akd evi'l-mes'uliyyeti'l-akdiyye fiş-şeriatil-İslâmiyye*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Kahire 1990.

Cürcânî, Ali b. Muhammed Seyyid Şerif (816/1413) *Mu'cemüt't-tarîfât*, (Tahkik ve Dirase: Muhammed Sıddık el-Minşâvî) Dârü'l-Fazile, Kahire 2004.

Çeker, Orhan, *Fıkıh Dersleri I*, Ensar Yayıncılık, Konya 2011

Damad, Abdurrahman Gelibolulu Şeyhizade (1078/1667), *Mecmai'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur I-IV*, (thr. Halil İmran el-Mansur), Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) Ömer b. Îsâ (430/1039), *Te'sîsü'n-nazar*, (thk. Mustafa Muhammed el-Kabbânî ed-Dımaşkî), Dâru İbn Zeydun, Beyrut t.y.

Demir, Fahri, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, DİB Yayınları, Ankara 1988.

Derdîr, Ebü'l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (1201/1786), *Şerhu's-sağîr ala akrebi'l-mesâlik ila mezhebi'l-İmâm Mâlik I-IV*, (hamiş Ahmed b. Muhammed Savi Maliki), Dârü'l-Maârif, Kahire t.y.

Dirinî, Muhammed Fethî, *el-Hak ve medâ sultani'd-devle fi takyîdih*, Müessesetü'r-Risâle Beyrut 1984.

Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna (307/919), *Müsnedu Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Dârü'l-Me'mun li't-Türas, Dımaşk 1984.

Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed (1394/1974), *el-Ahvâ-lüŝ-şahsiyye* (2. Baskı), Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 1950.

_____, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-akd fiş-şeriatî'l-İslâmîyye*, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 1977.

_____, *Muhâdarât fi'l-vakf*, Ma'hedü'd-Dirasati'l-Arabiyyeti'l-Aliyye, Kahire 1959.

Feyyaz, Atıyye Seyyid, "Vakfu'l-menâfi' fi'l-fıkhil'l-İslâmî", *el-Mu'temer es-Sani li'l-Evkaf*, Cami'a Ümmü'l-Kura, 1427.

Feyyumî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi (770/1368), *el-Misbâhü'l-münîr: Mu'cemu Arabî Arabî*, Mektebetu Lübnan [Librairie du Liban], Beyrut 1987.

Günay, Hacı Mehmet, "Vakıf", *DİA*, İstanbul 2012, XLII. s. 475-479.

Habeŝî, Muhammed Abdülmün'im, *Et-Teaddî ale'l-menâfi' fiş-şeria ve'l-kânun*, Dârü'n-Nasr li't-Tibaati'l-Hadisiyye, t.y. y.y.

Hacak, Hasan, "Mal", *DİA*, İstanbul 2003, XXVII. s. 461-465.

_____, "Menfaat", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX. s. 131-134.

_____, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi: Kelam-Fıkh İlişkinine Dair Bir Analiz*, Ensar Neŝriyat, İstanbul 2007.

_____, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, Marmara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tez), İstanbul 2000.

Haccâvî, Şerefeddin Musa b. Ahmed b. Musa b. Salim Ebü'n-Necâ (968/1560), *el-İknâ' li-tâlibi'l-intifâ' I-IV* (3. baskı), (tahkik Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Dâretü'l-Melik Abdülazîz, Riyad 2002.

Hammad, Nezih, *Kazâyâ fıkhîyye mu'âsıra fi'l-mâl ve'l-iktisâd*, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2001.

_____, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-mâliyye ve'l-iktisâdiyye fi luğâti'l-fukahâ'*, Daru'l-Kalem, Dımaşk 2008.

Haraşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah (1101/1689), *şerhu Muhtasari Halîl I-VIII*, Bulak 1317.

Huveytır, Tarık b. Muhammed b. Abdullah, *El-Malü'l-me'huz zulmen ve ma yecibu fihi fi'l-fıkh ve'n-nizam*, Künûzu İşbiliyâ, Riyad 1999.

- İbn Abdilber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî (463/1071), *et-Temhîd lima fi'l-Muvatta mine'l-meâni ve'l-esânîd I-XXVI*, (thk. Sa'îd Ahmed Arâbî), y.y. 1984.
- İbn Abdisselam, İzzeddin Abdülazîz (660/1262), *el-Kavâidü'l-kübrâ= Kavâ'idü'l-ahkâm fi islâhi'l-enâm I-II*, (tahkik: Nezih Kemal Hammad, Osman b. Cum'a Damiriyye), Daru'l-Kalem, Dimaşk 2000.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dimaşkî (1252/1836), *Reddü'l-mühtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr: Şerh-i Tenviri'l-ebzar I-XIII*, (dirase ve tahkik ve ta'lik Adil Ahmed Abdülmecud, Ali Muhammed Muavviz), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî (741/1340), *Kavâninü'l-fikhiyye fi telhisi mezhebi'l-Mâlikîyye*, (tahkik: Muhammed b. Sidî Muhammed Mevlaya), t.y., y.y.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim (235/849), *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-asâr*, (haz. Kemâl Yûsuf el-Hût), Dârü't-Tac, Beyrut 1989.
- İbn Faris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ (395/1004), *Mücmelü'l-luğa (3. Baskı)*, (thk. Abdülmuhsin Sultan), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Sa'îd Zahirî (456/1064), *el-Muhallâ I-XI*, (tahkik Ahmed Muhammed Şakir), İdaretü't-Tibaati'l-Müniriyye, Kahire 1347.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (751/1350), *İ'lâ-mü'l-muvakkiîn an rabbi'l-alemîn I-VII*, Daru İbnu'l-Cevziyye, Demmâm 1423.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî Makdisî (620/1223), *el-Mukni' fi fikhri'l-imâm Ahmed b. Hanbel I-III*, (Tahkik Muhammed Hasan İsmail), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- _____, *el-Muğni I-XII*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut t.y.
- İbn Müflih, Ebû İshak Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed (844/1479), *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni' I-VIII*, (thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfi'), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbn Mühenna, Ahmed b. Guneym b. Salim en-Nefravî (1126-1714), *el-Fevâki-hü'd-devânî alâ risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî I-II*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısrî el-Hanefî (970/1563), *El-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik I-IX*, (thr. Zekerıyyâ Umeyrat), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî (595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid I-IV*, (şerh tahkik tahrıc: Abdullah Abbadî), Dârü's-Selam, Kahire 1995.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (728/1328), *el-Fetava'l-kübrâ I-VI*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Meafiri (543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'ân I-IV*, (thr. Muhammed Abdülkadir Ata), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid (861/1457), *Şerhu fethü'l-kadîr I-X*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- İmrânî, Ebü'l-Hüseyin İbn Ebi'l-Hayr Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Es'ad el-Yemanî (558/1163), *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî I-XI*, (i'tina bih Kâsım Muhammed en-Nuri), Dârü'l-Minhac, Beyrut 2000.
- Karâfî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim (684/1285), *Ez-Zahîre I-XIV*, (tahkik Muhammed Hacci- Muhammed Bu Hubze), Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1994.
- _____, *el-Furûk Envârü'l-burûk fî envâi'l-furûk I-IV*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî (587/1191), *Bedâiü's-sanâi' fî tertibiş-şerâi' I-X (2. Baskı)*, (thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcut), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Kayar, Mehmet Sedik, *İslam hukukunda icâre akdi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır 2011.
- Köse, Saffet, *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, İFAV, İstanbul 1997.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (671/1273), *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân I-XXIV*, (tahkik Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2006.
- Kutluer, İlhan, "Cevher", *DİA*, İstanbul 1993, VII. s. 450-455.

- Mahmesânî, Subhî, *En-Nazariyyetü'l-âimme li'l-mûcebâti ve'l-ukûd*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1983.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb (450/1058), *el-Hâvî'l-kebîr hüve şerhu Muhtasari'l-Müzenî I-XVIII*, (tahkik ve talik Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcud), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Mazirî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî (536/1141), *Şerhu't-telkîn I-III*, (thk. Muhammed Muhtâr es-Selami), Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1997.
- Merğînânî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr (593/1197), *el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedi I-IV*, (i'tena bi tashihihî Talal Yusuf), Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut t.y.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mevdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud (683/1284), *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-muhtâr I-V*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.
- Molla Hüsrev, Hüsrev Mehmed Efendi (885/1481), *Dürerü'l- hükkâm fi şerhi Gureri'l- ahkâm I-II*, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, y.y. t.y.
- Muhammed Süleyman en-Nur, "İhtilafu'l-fukahâ' fi maliyeti'l-menâfi' ve âsâruhu", *Mecelletu'l-Câmiati'l-İslâmiyye li'd-diraseti'l-İslâmiyye*, 2015 sy. 1.
- Mutarrizî, Ebü'l-Feth Burhaneddin Nasır b. Abdisseyyid b. Ali (610/1213), *el-Mugrib fi Tertîbi'l-Mu'rib I-II*, (thk. Mahmûd Fahuri- Abdulhamîd Muhtâr), Mektebetu Usame b. Zeyd, Haleb 1979.
- Münzir Kahf, *el-Vakfû'l-İslâmî: tatavvuruhu, idâretuhu, tenmiyetuhu*, Dârü'l-Fikr, Dımaşk 2000.
- Müzenî, Ebû İbrâhim İsmail b. Yahyâ b. İsmail eş-Şâfiî (264/878), *Muhtasarü'l-Müzenî fi furûş-Şâfiyye*, (veza'a havaşi Muhammed Abdülkadir Şahin), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Murrî (676/1277), *Minhâcü't-tâlibin ve umdetü'l-müftîn*, (i'tena bihi Muhammed Tahir Şaban), Darul-Minhac, Beyrut 2005.
- _____, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb I-XX*, Mektebetü's-Selefiyye, Medine t.y.
- Osman (Temyiz Mahkemesi Reisi), 'Menâfi'-i mağsûbun damânına dâir', *Ceride-i Adliyye*, h.1334, sy. 143. s. 7124-7127.

- Rassa, Ebû Abdillâh Muhammed b. Kasım Rassâ' Ensârî (894/1489), *Şerhu hududî İbn Arafe = el-hidâyetü'l-kâfiyetü's-şâfiye li-beyânî hakâiki'l-İmâm İbn Arafe el-vâfiye*, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1993.
- Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensârî (1004/1596), *Gâyetü'l-beyân şerhu Zübed İbn Reslân*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Senhurî, Abdürrezzâk Ahmed (1391/1971), *Mesadirü'l-hak fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1954.
- Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl (483/1090), *el-Mebsût (Mebsût) I-XXX*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1979.
- _____, *Usulü's-Serahsî I-II*, (thk. Ebü'l-Vefâ el-Efganî), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Seyyid Nesib, 'Damân-ı menfaat meselesinde Hanefiyye ve Şafiyye'nin münazara-i içtihadîyyesi ve müçtehidin-i Hanefiyye'den Kemâl ibn Hüman'ın galebe-i gasbda menâfi'in 'aleitlak mazmûniyeti ile iftanın lüzûmu hakkındaki kavli', *Ceride-i Adliyye*, h.1339, sy. 31. s. 1577-1583.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Eşbâh ve'nezâir fi kavâidi ve furû'i fikhî's-Şâfi'iyye I-II*, Mektebetü Nezar Mustafa el-Baz, Mekke 1997.
- Şâfiî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdrîs (204/819), *el-Ümm I-XI*, (thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalip), Dârü'l-Vefa, Mansure(Mısır), 2001.
- Şâtîbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Ğırnâtî (790/1388), *el-Muvâfakât I-VI*, (yay. haz. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Al-i Salman), Dâru İbn Affan, Huber 1997.
- Şirâzî, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf (476/1083), *el-Mühezzeb fi fikhî'l-İmâm eş-Şâfiî I-III*, (thk. Zekeriyâ Umeyrat), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- Şirbînî, Şemseddin Muhammed b. Hatib (977/1570), *Mugni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc I-IV*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1997.
- Şirvânî, Abdülhamid el-Abbadî İbn Kasım Şihâbüddin Ahmed b. Kâsım, *Havâşî tuhfeti'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc I-X*, Matbaatu Mustafa Muhammed, Kahire t.y.
- Teftazanî, Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah (792/1390), *Şerhü't-telvîh ale't-tavzîh I-II*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

- Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Faruki el-Hanefi (1158/1745), *Mevsûatu keşşâfi ıstılâhâtı'l-fünûn ve'l-ulûm I-II*, (edt. Refik el-Acem, thk. Ali Dahruc, çev.ler Corc Zeynati, Abdullah Halidi), Mektebetu Lübnan, Beyrut 1996.
- Topal, Şevket, *İslam Hukukunda Satış Akdi ve Mülkiyet*, STS Yayınları, Ankara 2014.
- Yusemîn, Muhammed b. Salih, *eş-Şerhu'l-Mumti' alâ Zâdi'l-Mustakni' I-XV*, Dâru İbni'l-Cevzî, Demmam 1466.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Araz", *DİA*, İstanbul 1991, III, 337-342.
- Yılmaz, Ejder, *Hukuk Sözlüğü*, 4. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1992.
- Zencânî, Ebû'l-Menâkıb Şehabeddin Mahmûd b. Ahmed (656/1258), *Tahrîcü'l-furû' ale'l-usûl (4. Baskı)*, (thk. Muhammed Edib Salih), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982.
- Zerkâ, Mustafa Ahmet, *el-Medhalu'l-fıkhıyyi'l-âmm (el-Fıkhü'l-İslamî fî sevbihi'l-cedîd) I-III*, Darü'l-Fıkr, Dimeşk 1968.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah (794/1392), *el-Mensûr fi'l-kavâ'id I-III (3. Baskı)*, (tahkik Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdullah (772/1370), *Şerhu'z-Zerkeşi ala Muhtasari'l-Hırâkî fi'l-fıkhî ala mezhebi İmam Ahmed b. Hanbel I-IV*, (tahkik Abdullah b. Abdurrahman b. Abdullah el-Cibrin), Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1993.
- Zeydân, Abdülkerim, *el-Medhal li-dirâseti's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2010.
- Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen (743/1342), *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzî'd-dekâik*, el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, Bulak 1313,
- Zuhayli, Vehbe, *Mevsuatü'l-fıkhî'l-İslamiyyî ve'l-kazâya'l-muâsıra I-XIV (3. Baskı)*, Dâru'l-Fıkr, Dımaşk 2012.

